

Anmeldelser

Flensburg, Geschichte einer Grenzstadt

Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte
nr. 17 Flensburg (1966).

I indledningen til det sidste kapitel i den nye tyske »Flensburg Bys Historie« — kapitlet handler om Flensburg 1920-60 — karakteriseres afgørelsen i 1920 med den bemærkning, at »Flensburg dermed for første gang i Slesvig-Holstens omskiftelige historie var blevet en grænseby.« Lad være, at denne påstand ikke er korrekt historisk set; for man kan godt sige, at Flensburg i årene 1340—75 havde samme placering som efter 1920. I den nævnte periode var hertug Valdemar og hans søn Henrik stort set herrer i Nordslesvig, mens de holstenske grever havde det faktiske herredømme i Sydslesvig. Det var i denne periode Nyhus lige nord for Flensburg var en grænseborg. Men rent bortset derfra, er påstanden i dybere forstand misvisende; det er nemlig kendetegnende for Flensburg, at den gennem mange århundreder har været en grænseby, ikke i den forstand at der var en statsgrænse i nærheden, men således forstået, at her mødtes dansk og tysk, og her stod valget mellem dansk eller tysk. Det oprindelige grundlag var dansk, men senere blev strømmen sydfra stærkere end strømmen nordfra, og utalte tusinder af folk med oprindeligt dansk modersmål er sluset gennem Flensburg med tysk sprog- og kulturbevidsthed. Det er således med fuld ret, at bogen på titelbladet — trods den ovenfor citerede påstand — bærer undertitlen: »Geschichte einer Grenzstadt«.

Den nye »Flensburg Bys Historie« er et barn af sin tid, og vor tid er for Sønderjyllands vedkommende kendetegnet ved begrebet: »det kulturelle kappestræb«; det udfolder sig med stor indsats fra begge sider. Da man i slutningen af 1950'erne planlagde og rejste et nyt, stort dansk centralbibliotek, gav det stødet til, at man opførte to store, veludrustede tyske biblioteker, således at Flensburg

og Sydslesvig i det hele taget i forhold til andre egne i Tyskland er særdeles velkørende på biblioteksvæsenets område; nu er der rejst en stor dansk idrætshal, så man tør måske vente et par stykker opført for tyske midler i de kommende år; på samme måde må man regne med, at den foreliggende bog til en vis grad er fremkommet som pendant til den danske »Flensborg Bys Historie« I—II, der udkom i årene 1953—55. Begge værker er omtrent lige omfattende, og begge er samleværker med flere forfattere. For det danske værks vedkommende har der dog været for mange kokke; de enkelte perioder er splittet op i mange forskellige emner, og det er ganske klart gået ud over helheden. Den tyske pendant har færre forfattere, der hver har fået en klart afgrænset periode at behandle, dog således at for det sidste mere intrikate afsnit fra 1920—1960 hæfter ikke færre end 6 forfattere i fællesskab. Det er da også blevet det mindst vellykkede afsnit — men lad os begynde med begyndelsen.

Skildringen af den ældste periode er lagt i hænderne på Flensborgs stadsarkivar, dr. Hans Friedrich Schütt. Pietetsfuldt har han efterfulgt sin far i embedet, og han har til sin fremstilling kunnet benytte forarbejder fra faderens hånd. Selv var han vel forberedt til opgaven bl. a. ved sin doktorafhandling om Flensborg byret fra det 13. til begyndelsen af det 17. århundrede (1957), og yderligere har han gjort sig fortjent ved en stor afhandling om St. Knudsgildet i »Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte« (1962). Det er en sober, en grundig og en redelig fremstilling, dr. Schütt har givet; det er en periode, hvor hver eneste kildestump må vendes og drejes for at aftvinge den, hvad den kan udsige, og følgelig lader sig mange teorier og hypoteser opstille; dr. Schütt omgås forsigtigt med hypoteserne; men der er vanskeligheder nok endda.

Således er sammenkædningen mellem det lokale og det almene et besværligt problem. Man må inddrage mange træk fra righistorien for at forklare de lokale sammenhæng, og da Danmarks konger og danske historiske forhold i almindelighed er tyske læsere ubekendte, kunne en bredere præsentation nok være ønskelig, f. eks. når der tales om en dom afsagt i 1423 af Danehoffet, så ville en forklaring af begrebet Danehof være nødvendig. Ligeledes ville en forklaring på de gamle gadenavne i Flensborg være natur-

lig, f. eks. véd flensborgerne i almindelighed ikke, at der bag navnet Angelburgerstrasse gemmer sig et Angelbogade; det sidste giver mening, det første ikke, eller at Ramsherred betyder det sted, hvor rakket holder til. A propos navnet Ramsherred, hvis det skal sættes i større sammenhæng, så findes der gader med dette navn i Næstved, Faaborg, Rudkøbing, Svendborg, Horsens, Odense, Assens og i Åbenrå; når denne sammenhæng påpeges her, er det for derved at antyde den grundlæggende forskel, hvorpå man fra dansk og fra tysk side går til opgaven. I en dansk fremstilling peger man naturligt på denne sammenhæng, i en tysk ikke. En enkelt anakronisme er smuttet med, idet dr. Schütt lader Christian I (s. 59) blive valgt til hertug af »Slesvig-Holsten«, medens det rigtige er, at han blev valgt til hertug af Slesvig og greve af Holsten; vi er her ved en anden forskel mellem dansk og tysk historieopfattelse. På dansk side sonderer vi klart mellem hertugdømme og grevskab og siden mellem de to hertugdømmer, hvor det er berettiget, mens der på tysk side findes en almen tendens til at tilbageprojicere det senere begreb Slesvig-Holsten på ældre tider. Alt i alt må man imidlertid prise dr. Schütts vilje til redelighed; forskellen i det grundlæggende syn vil vedblive at bestå.

I professor G. E. Hoffmanns afsnit, der dækker tiden fra reformationen til 1721, indføres en terminologi, som ellers ikke anvendes ret meget, det er betegnelsen det oldenburgske monarki eller de oldenburgske lande, hvor man almindeligvis anvender betegnelsen det danske monarki; og det virker yderst kunstigt at få denne terminus indført, al den stund der også var oldenburgske fyrster i den hertugelige del af hertugdømmerne og i fyrsteslægten gamle stamland Oldenburg, som først i 1673 kom under den dansk konge; det er mere naturligt at tale om det danske monarki, men endnu er det altså ikke naturligt for alle tyske forskere at bruge denne vending.

For øvrigt er fremstillingen som helhed oplysende og veldisponeret. For Flensborgs vedkommende grundlægges i den af professor Hoffmann behandlede periode den økonomiske kontakt med Norge. Der gøres klart opmærksom på denne forbindelse, men det er anmelderens opfattelse, at betydningen deraf ikke kommer til sin ret; det er et helt centralt punkt i Flensborgs økonomiske historie, at byen havde sit økonomiske tyngdepunkt i kontakten til

det nordlige Norge. Der ligger en betydningsfuld opgave for en historiker i en grundig analyse af relationerne mellem Flensborg og Norge.

Det tjener professor Hoffmann til ære, at han vil øve retfærdighed imod de luthersk-ortodokse teologer, der dominerede kirkelivet i denne periode. Billedet af superintendenten Stephan Klotz er tegnet med forståelse; her kunne godt H. F. Petersens afhandling om Stephan Klotz være anført som et første vidnesbyrd om en mere nuanceret fremstilling af denne kirkemands bestræbelser. Afsnittet slutter med en karakteristik af det særlige flensborgske sprog. I noterne anføres nogle eksempler, som med stor fordel kunne have været anbragt i teksten, der derved ville få lidt af den oplivelse, som den nok kunne trænge til. Det hører stadig til Flensborgs charme, at sproget afspejler byens historiske skæbne; de gamle flensborgeres anvendelse af den danske syntaks vil vel nok forsvinde under dygtige skolemestres voksende indflydelse, men det vil være af værdi at fastholde dette mærkværdige sprog; dog må man kunne både dansk og tysk for ret at få fat i morskabem, og der er for få tyskere, der kan dansk, så derfor får denne ejendommelighed kun en svag placering.

Fra 1721 tager igen dr. H. F. Schütt fat, og han giver en klar skildring af den udvikling, der tog sin tragiske ende med englændernes bombardement af København i 1807. Først i sidste halvdel af århundredet kom Flensborg med i den almindelige økonomiske opblomstring; midt i århundredet måtte den lide under den konsekvente begunstigeelse, som regeringen lod København blive til del, og under den flagdiskriminering, som Sverige omtrent samtidig indførte. Sjældent er der fremsendt så mange nødråb fra Flensborg som i disse år, men situationen var også alvorlig. Den første væsentlige fremgang kom, da handelen på de vestindiske øer i 1755 blev givet fri også for flensborgerne; denne handel fik voksende betydning, men forbindelsen til Norge var stadigvæk en hovedhjørnesten i flensborgsk erhvervsliv. Man kunne nære det ønske, at sammenhængen mellem det flensborgske erhvervsliv og de ydre faktorer, der påvirkede det, i højere grad var blevet understreget, til gengæld må man anerkende, at dr. Schütt har formået at klarlægge de sociale spændinger og det åndelige klima med

megen overlegenhed. Det er en stor glæde at læse disse passager i værket.

Det er svært ret at forestille sig, hvilken katastrofe det engelske overfald på København i 1807 har været for det danske monarki, de alvorlige følger viste sig først i 1813 med statsbankerotten og i 1814 med statens sønderdeling. Af alle byer i riget tabte Flensborg mest ved ophøret af forbindelsen med Norge; det var en livsnerve, der blev revet over. Efter anmelderens opfattelse understreges dette forhold ikke stærkt nok af dr. Gerd Vaagt, der skilddrer tiden 1806 til 1864. Helstaten fik faktisk dødsstødet i 1807. Men bortset herfra er der meget godt at sige om dr. Vaagts afsnit. Forfatteren har, hvad den nationale problematik angår, forsøgt at gøre ret og skel til begge sider. I forhold til Chr. Voigts afhandling i Nordelbingen i 1926 er det et ganske afgørende fremskridt; således kommer de plattysktalende flensborgeres loyale og kongetro holdning klart for dagen. Blandt de træk, der illustrerer dette, anføres også den afvisende holdning, som man i Flensborg indtog over for den såkaldte Gustav Adolf-forening, da man i 1842 påtænkte at oprette en filial i byen. Gustav Adolf-foreningen var en fællestysk organisation for den protestantiske trosretning. På det kirkelige område blev den udtryk for den tyske nationale opvågningen, som gjorde sig gældende i 1840'erne; den dannede et frit fællesskab mellem de mange lutherske trossamfund, og den støttede de svage. Den fandt i almindelighed megen genklang i den slesvig-holstenske gejstlighed. I fremstillingen forudsættes det, at læserne ved, hvad Gustav Adolf-foreningen står for. Det turde kun være de færreste, selv blandt tyske læsere, der har kendskab til denne forenings historie, og det gælder i dette tilfælde som i så mange andre, at institutioner og organisationer ikke præsenteres grundigt nok for den forudsætningsløse læser, og der savnes, på enkelte afsnit nær, personkarakteristikker af de mere betydende skikkelser.

Den erhvervsmæssige og sociale udvikling er skildret i et velafbalanceret forhold til den politiske udvikling. Det må glæde en gammel åbenråer, at det så smukt anerkendes, at de åbenråske redere i 1850'erne med større beslutsomhed kastede sig over farten til det fjerne østen, og at den stærkt voksende åbenråske handelsflåde overtraf den flensborgske i størrelse. Det blev få år senere omvendt.

Perioden fra 1864 indtil 1920 er skildret af Horst Windmann, og den samme trang til redelighed præger hans afsnit som de andre, men straks ved indledningen studser dog en dansk læser, når forfatteren ved år 1864 konstaterer: »den snævre forbindelse med Danmark, som havde bestået uafbrudt i mere end 400 år, blev opløst,« som om der ikke i perioden før 1460 havde været forbindelse med Danmark både statsretligt og nationalt; det må være løbet forfatteren i pennen, for ingen kender Sønderjyllands ældre historie bedre end dr. Windmann, hvis dissertation handlede om »Schleswig als Territorium«. Windmanns afsnit udmærker sig til gengæld ved gode personkarakteristikker, især træder borgmester Toosbüys skikkelse tydeligt for dagen, både hans kraftfulde initiativ og hans menneskelige begrænsning belyses. Som hans danske modpol får Gustav Johannsen den plads, han tilkommer som Flensborgs populæreste skikkelse, ja, i sine velmagtsdage byens ukronede konge. Derimod kunne Jens Jessen nok have fortjent en lidt mere fremskudt plads i forhold til sin modpol på den tyske side, overborgmester dr. Todsén.

For den sidste vanskelige periode 1920—1960 hæfter som indledningsvis nævnt et kollektiv. Det er altid sværest at skrive om den seneste periode; forarbejderne er endnu få, og forfatterne har ikke vundet distance til stoffet. Som helhed må man sige, at den opgave endnu står tilbage, at skildre Flensborgs historie i dette nationalt og politisk bevægede tidsrum, mangt er kun antydnet, og meget er overladt til glemselen. Den første periode efter 1920 er naturligt nok kommet bedre til sin ret end tiden fra 1933, for hvilken periode der kun kan tales om en første orientering. Anmelderen kan kun beklage, at forfatterne ikke har ment at kunne engagere sig stærkere i problemerne. Nazitiden ligger endnu som en svær hypotek på grænselandets historie. Lad os så håbe, at der snart vil komme historikere, der har evne og mod til at gå i kamp med den tunge opgave, det er at klarlægge naziårenes moralske ødelæggelsesværk. Tiden efter 1945 må vente på en grundlæggende historisk udredning, selvom man allerede nu kan se, hvilket skarpt indsnit der kom med de dansk-tyske mindretalsforhandlinger i 1955.

Ud over de historiske afsnit er der i bogen tilføjet en interessant erhvervsgeografisk oversigt af professor Karl Weigand og en over-

sigt over de kommunale kulturinstitutioner, som er givet af den meget kyndige og virksomme biblioteksdirektør dr. H. P. Johannsen, og endelig en oversigt, udarbejdet af museumsdirektør, dr. Ellen Redlefsen, om kunstens mestre og værksteder i Flensborg; denne sidste oversigt er blevet en koncentreret flensborgsk kunsthistorie. Det ideelle havde været, om disse bidrag havde været indarbejdet på rette sted i den kronologiske fremadskridende helhedsfremstilling; det har ikke kunnet lade sig gøre, og læseren er der taknemlig over den gode kontante oplysning, disse afsnit giver. Når næste generation skal skrive sin »Flensborg Bys Historie«, er her et godt materiale at ty til. Men man savner stærkt en oversigt over de danske kulturinstitutioner, der i så høj grad er med til at give Flensborg sit særpræg. Her er man ikke nået frem til den lighed, som må være et rimeligt krav til en fremstilling af Flensborgs historie, udkommet i året 1966. I denne henseende har redaktionen ikke levet op til det krav, som det kulturelle kappestræbs tidsalder stiller.

Som helhed er det dog med glæde, at en dansk læser kan følge de skiftende forfattere gennem »Flensburg, Geschichte einer Grenzstadt«. Der er store fremskridt at spore i redelighed og indsigt og inspiration til at gå igang med nye opgaver.

Troels Fink.

N. P. Nielsen: Fra bonde dreng til grænsepræst.

Erindringer og oplevelser fra et langt liv.
Kirkeligt Samfunds Forlag, 1966.

Pastor N. P. Nielsens livserindringer, et digert, rigt illustreret værk på 400 store sider, vil blive stående som et historisk dokument om tiden fra genforeningen indtil i dag, oplevet af en frisisindet dansk præst i mødet med en hjemvendt dansk grænsebefolkning og en autoritært præget hjemmetyskhed. Nielsen var fra ploven på Tuse næs, Holbæk amt, gået til bogen. Hans barndomshjem var gammelgrundtvigsk-højskolepræget fra Triers Vallekilde. Og denne livsindstilling fik han så selv grundigt underbygget som elev på Frederiksborg og Askov og som lærervikar på Vallekilde og Antvorskov højskoler og videre i sine studieår i hovedstadens grundtvigske miljø. Niels Daels frisisindede menighedssyn fra Liselund gav ham grundindstillingen.

Det var således en i alle måder moden, 35-årig, nygift præst,

som i august 1920 blev konstitueret i det oldhistorisk rigt prægede store Vedsted sogn ved den gamle hærvej på vandskellet mellem øst og vest. Præsteligt var sognet helt forsømt fra den tyske tid. Der fandtes næsten ingen kirkegang eller kontakt mellem præstegården og sognets hjem. Der var altså noget at tage fat på og at genopbygge. Men Nielsen havde fra sin bondetid lært, at »det at være i arbejde og gøre nytte var en glæde«.

Hans hustru stammede fra Broagerland og var enke efter den i 1915 døde unge højskoleforstander Eggert, Antvorskov. Hun blev hans allerbedste medhjælp i sognearbejdet, idet præstegården ved den idylliske Vedsted sø nu kom til at stå åben for sognets folk i hverdag som til fest, for unge som for gamle. Søndagsgudstjenesten blev påny ugens festdag med »Kristus lyslevende til stede« i ord, sakrament og salmesang. Dansk kirkeskik blev lempeligt indført. Det gik dog trægt med at samle en ny lovsyngende menighed, selvom hjemmene stadig havde en religiøs livsindstilling. Bedst gik det ved de store sommerstævner og Liselund-møder, der samlede store skarer fra hele landet.

Til skolerne og deres lærere, både gamle og nye, blev forholdet hjerteligt, ligeså til de unge i »Landbohjemmet«, hvor der også en overgang holdtes ungdomsskole. Der skulle nu »øves ret, så livet kan gro«. Det gjaldt også både indremissionsfolkene og hjemmetykkerne i sognet, der fik hver deres månedlige særgudstjeneste, uden dog at forsømme sognepræstens. Nielsen blev også hurtigt den ledende i Kirkeligt Samfund og De danske Ungdomsforeninger i hele Haderslev amt.

Da nazismen så i 1933 begyndte at true statsgrænsen, blev han sammen med P. Marcussen, M. Hammerich og Johs. Juhl Det unge Grænseværns naturlige samlingsmærke, stadig »dybt rodfæstet i det grundtvigske livssyn, men tillige åben og vidtfavnende«, med den overbevisning, at »et levende menighedsliv styrker også det folkelige liv«. Nævnes skal her tillige det kunstnerisk fine mindesmærke for de faldne i krigen 1914-18, som sognets præst fik kunstneren Niels Skovgaard til at skabe på kirkegården.

Det nazistiske pres med den voksende hjemmetyske aktivitet på skolens og kirkens område frembragte så et stærkt kald til Vedsted-præsten, nu 50 år, om at blive Tønder amts grænsepræst for de hidtil stedmoderligt behandlede danske menighedskredse her. Det ordnedes efter mange forhandlinger omsider ved politikerne Jepsen Christensens, biskop Westergaards og Kirkeministeriets mellemkomst administrativt, idet han i efteråret 1935 blev udnævnt til et nyoprettet residerende kapellani i Højer med betjening af danske i Højer, Burkal, Hostrup og Daler sogne, hvor der stadig sad tvesprogede tyske præster, der i den følgende tid hårdt afviste Nielsens »indtrængen« i deres sogne.

Da den tyske besættelse så kom til, blev dette grænsearbejde end mere nødvendigt, indtil de siddende tyske sognepræster afløstes af nye danske. Men i Højer var opgaven der stadig. Kapellanen blev nu sideordnet dansk sognepræst med den nye tyske. Nielsens frisind skabte også her efterhånden stor respekt om hans person og gerning, især efter besættelsens ophør. »Mit svar på angreb skal være mit arbejde«, havde han sagt til de uforstående tyske ledere fra begyndelsen. »Jeg er ikke kommet for at arbejde mod nogen, men for mine danske landsmænd«.

Ved hjælp af forbindelser nord på og samarbejde med stedets folk, især de danske lærere, skabtes der i hans fodspor et groende dansk kirkeligt og kulturelt liv i Højer, der da også fik dansk flertal. Som ydre tegn på udviklingen skal nævnes den nye danske præstegård som dansk samlingssted, et børnehjem med børnehave og ungdomsskolen.

I 1952 tog Nielsen sin afsked, og præsteparret flyttede til Sønderborg, hustruens hjemegn. Men en fri kirkelig forkynder- og folkelig foredragsvirksomhed fortsattes ud over hele Nord- og Syd- og Sydslesvig med, især i Valsbøl. Hans hjertelige hustru døde i 1963. Og så gav den virksomme, i sindet stadig ungdomsfriske præst sig i sin fritid til at skrive denne levende og jævnt fortalte bog, der godt sine steder kan synes vel bredt anlagt, men ellers udmærker sig ved sin fortrinlige historiske dokumentation, sine rammende karakteristikker af mange kendte og ukendte personligheder og sin fornøjelige gengivelse af en mængde oplysende replikker, ikke mindst fra hjemmetyske samtalepartnere. Dansk historisk forskning vedrørende genforeningsarbejdet efter 1920 skylder »grænsepræsten« Niels Peter Nielsen stor tak for det foreliggende værdifulde erindringsværk.

† Jens Holdt.

Manfred Jessen-Klingenberg: Eiderstedt 1713-1864. Landschaft und Landesherrschaft in königlicher-absolutischer Zeit. (= Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Bd. 53).

Karl Wachholtz Verlag, Neumünster, 1967. 187 s.

I 1. bind af Traps »Hertugdømmet Slesvig« (1864) gives der en god redegørelse for Ejderstedts gamle frie kommunal- og særegne retsforfatning. Den var stort set holdt i hævd og respekteret af de danske konger, siden landskabet i 1713 gik over fra gottorpsk til kongeligt styre. Hos Trap anføres også, hvad der dengang forelå af litteratur om Ejderstedts forhold. Af denne er særlig P. W. Cornils skrift fra 1841: »Communalverfassung in der Landschaft Eiderstedt« vigtig.

Af historikere, der efter Tysklands erobring af hertugdømmerne har dyrket Ejderstedts historie, må navnlig Volquart Pauls (d. 1954) nævnes, skønt hans betydelige og saglige historiske produktion omfattede mange andre og videre emner. Pauls var ejdersteder, født i Kating, søn af en digegreve.

Dr. Jessen-Klingenberg's skrift fortsætter dr. Rolf Kuscherts knap 100 sider store afhandling i »Zeitschrift« (bd. 78, 1954): »Landesherrschaft und Selbstverwaltung in der Landschaft Eiderstedt unter den Gottorfern (1544—1713)«. Det må dog bemærkes, at J.-K. på flere punkter giver væsentlige bidrag, i delvis polemik med R. K., til tilstanden i den gottorpske tid.

J.-K.s skildring vidner om grundigt kendskab til trykte og utrykte kilder, blandt de sidste selvsagt »Landschaftliches Archiv Eiderstedt«. Hans fremstilling er velgørende klar og smuk. Den falder i to hovedafdelinger: først en oversigt over de ejderstedtske privilegier (som stallerembedet, frihed til at oprette testamente, erhvervsfrihed), derpå en gennemgang af landskabets forfatning og forvaltning under kongeligt styre. I dette andet afsnit omtales såvel de kongelige embedsmænd (overstaller, staller, landskrivere og digegreve) som landskabets egne (penningmestre, landsekretær), og gøres der rede for skatte- og afgiftsforhold.

Foruden rets- og finanshistorie støder man i bogen på mange kulturhistoriske oplysninger. Fængslende er det f. eks. at læse det s. 80 gengivne stykke af landskabets andragende 1737 om at slippe for deltagelse i landeværnet. Man søgte, skriver J.-K., at gøre indtryk ved »skruede vendinger og efterligning af den klassiske periodebygning«. Hvordan skulle man, udmales det i andragendet, kunne vedligeholde digerne og holde stand mod de fremstormende vilde floder og bølger, hvis de unge karle af frygt for at skulle bære våben vendte Ejdersted ryggen og tog flugten.

Ved omtalen af begivenhederne 1721 citeres Erslevs skrift fra 1901 om »Frederik IV og Slesvig«; J.-K. synes ikke at kende mit fra 1945 om »Inkorporationen af den gottorpske del af Sønderjylland i kronen 1721«. Da han kritiserer den gale oplysning hos Jürgensen-West: De kgl. amtmænd... om amtmand Kroghs afsked i 1848, kunne han have henvist til, at rigtige oplysninger om Kroghs forhold til den provisoriske regering findes i 1. bd. af min »Sønderjylland under Treårskrigen«. Ved hans omtale af amtmand Johannsens stilling til embedsmændenes aflæggelse af homagiale den ved tronskiftet 1863 havde det været naturligt at nævne de af Axel Linvald udgivne »Stemninger og tilstande i Sønderjylland ved krigens udbrud 1864« (Danske Magazin. 6. r. III. 1923). At der er kommet et ekstra F til i det s. 55 note 205 anførte forfatternavn, skyldes vel en trykfejl.

Med ubehag konstaterer man gensynet med de traditionelle

»slesvig-holstenske« urigtigheder. (Sml. min anm. af Johannes Jensen: Nordfriesland... i Hist. Tidsskr. 11. r. VI). Trangen til at projicere begrebet »Slesvig-Holsten« tilbage i en tid, hvor det ikke eksisterer, giver sig f. eks. et urimeligt udtryk på s. 23, hvor der først tales om Slesvig, kort efter om »Slesvig-Holsten«. Meningen forekommer i øvrigt dunkel, da alle centralmyndighederne jo fandtes i København.

At udbruddet af revolutionen marts 1848 skyldtes et »ejderdansk angreb« eller det dansk »retsbrud« (s. 49 og s. 127), er usandt, og talen om, at Frederik VII var »ufri«, medens Christian IX skal have stillet sig »bag de danske liberales ønsker«, (s. 164), røber ikke megen historisk viden. Med en sådan indstilling forstår man, at forf. kritiserer E. Schwalmes mere dogmefri skildring af insurrektionen (se Sønderj. Årb. 1963, s. 237 ff.). Udtalelsen (s. 169) om, at Ejdersteds selvforvaltning ville have været udsat for yderste fare, om landskabet var forblevet ved Danmark, er et grundløst postulat. Forf. citerer i øvrigt selv (s. 86, sml. s. 170) med tilslutning agrarhistorikeren Georg Hanssens iagttagelse, at den kgl. regering indtog »næsten altid og næsten overalt en mere passiv end bestemmende holdning over for kommunerne«.

Holger Hjelholt.

Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach zwei Weltkriegen. Erinnerungen.

Skandia Forlaget, Flensborg, 1966, 303 s.

Hermann Clausen (1885-1962), som 1949-56 var formand for Sydslesvigsk Vælgerforening og 1949-53 repræsenterede det danske mindretal i Forbundsdagen i Bonn, efterlod sig ved sin død et ikke-trykfærdigt manuskript, indeholdende hans politiske erindringer. Efter at Lorenz Rerup har foretaget en nødvendig revision af det, foreligger disse memoirer og betragtninger nu i boghandelen som et værdifuldt bidrag til belysning af Sydslesvigs historie efter 1920. Teksten bærer fortsat præg af, at Hermann Clausen oprindeligt ville have skrevet den danske bevægelses historie i Slesvig by, men efterhånden blev mere og mere optaget af at skildre det kommunalpolitiske arbejde, som de demokratiske kræfter i byen udførte mellem 1920 og 1933 og fra 1945 til 1948.

Bogen er altså ikke en selvbiografi i gængs forstand. Kun i et indskud — værkets mest helstøbte afsnit — ser forfatteren tilbage på sin barndom i den sydlige del af Flensborg amt, hvor det danske sprog endnu taltes, og på ungdomsårene i det danske Nord-slesvig forud for 1. verdenskrig. Alligevel får man et levende indtryk af Hermann Clausens personlighed: en beskeden, sindig og

fremfor alt retsindig mand, der søger at gøre ret og skel uden hensyn til nationale standpunkter. Bogen er heller ikke et nationalt bekendelsesskrift. Der er langt mellem de sætninger, der røber noget om Hermann Clausens nationale synspunkter, men det er tydeligt, at der her er tale om en danskhed, der er blevet bevidst under ganske andre forhold end dem, man kender fra de nordslesvigske foregangsmænd, der var af bondeæt og præget af højskoleopdragelsen. Her taler en socialdemokrat og fagforeringsmand, der ønsker at se sine demokratiske idealer virkeliggjort ved genoptagelsen af hele Slesvigs ældgamle forbindelse med Danmark.

Denne demokratiske og republikanske indstilling kommer tydeligt til udtryk i bogens første kapitler, der handler om forholdene i Slesvig by efter 1. verdenskrigs afslutning. Det er ikke det nationale problem, der i første række optager ham, men de slesvigske arbejderes væbnede kamp mod Kapp-kuppets lokale repræsentanter, en kamp, som Clausen selv tog virksom del i. I det følgende afsnit fortæller han ganske vist om det danske mindretal og dets vanskelige kår i årene efter 1920, men lægger vægten på en skarp kritik af de tyske partiers og organisationers chauvinisme og utålsomhed. Han afskyr tysk militarisme og nazisme, personificeret i Bismarck og Hitler, og anklager de borgerlige historikere for at have forvansket det historiske forløb ved at se bort fra de jævne mennesker og deres rejsninger mod undertrykkerne. Hans helte er revolutionsmændene fra 1848.

Hermann Clausen har et vågent blik for de skæbnesvangre følger af det tyske socialdemokratis kompromispolitik i Weimartiden, både når det gjaldt det slesvigske spørgsmål og den tyske rigspolitik. Men lokalt, i Slesvig by, var socialdemokratiet i Clausens øjne den eneste magtfaktor, som de demokratiske bestræbelser kunne støtte sig til; kun arbejdere og småkårsfolk og enkelte borgerlige demokrater stod trofast på den unge tyske republiks side, fortæller han, og nogle af hans varmeste ord gælder de socialdemokratiske ledere i byen, selv om de ikke var fra Slesvig, men flyttet til sydfra.

Et af de bedste afsnit i Hermann Clausens bog er skildringen af nazismens fremvækst og magtovertagelse i Slesvig by. Den nazistiske bevægelse på Slesvig-egnen spirede frem på landbrugsskolen i byen, hvor de kriseramte landmænds sønner omvendte sig til Hitlers lære. Da nazisterne i 1933 vandt flertallet i byrådet, nedlagde Clausen sit mandat. Han sørgede, som den socialdemokratiske partiafdelings formand, for, at dens arkiv og faner blev muret inde, til der kom bedre tider, men han anså det for vanvid og selvmord at organisere en modstandsbevægelse, »og jeg ville jo også gerne overleve Hitler«. Sin lid satte han til værnemagten;

kun den kunne styrte diktatoren. I »den nat, en lang nat, der nu sænkede sig over Slesvigs gader, gyder og huse« var de sejlture, han i sine sommerferier foretog til Danmark med sin kære sejlbåd, de eneste lyspunkter.

Efter attentatet på Hitler i 1944 måtte Hermann Clausen tilbringe nogle uger i koncentrationslejren Neuengamme. Det tog hårdt på ham, men han og hans meningsfæller vidste, at Hitlers dage snart var talte. Allerede den 3. maj 1945 genoprettedes det socialdemokratiske parti i Slesvig by, og inden årets udgang var Hermann Clausen Slesvigs borgmester. Den 31. juli 1945 havde han meldt sig ind i den danske organisation.

Nu fulgte de hårde, men frugtbringende arbejdsår frem til 1948. Ligesom efter 1. verdenskrig måtte byens arbejdere og demokrater, nu med en dansksindet ledelse, bringe deres købstadskommune ud af sumpen igen. Sammen med barndoms- og ungdomsårene var det tiden fra 1945 til 1955, der var »den skønneste tid« i Clausens liv. Over 100 sider af bogen handler om genopbygningen af det kommunale liv. Dette arbejde, der blev gennemført under de vanskeligste forhold, skildres indgående, alt for detaljeret vil læsere uden for Slesvig by mene. Men for Hermann Clausen er det væsentligt, at mindet om denne genopbygningsperiode, da demokratiet blev genrejst, bevares så levende som muligt, thi allerede i 1948 kom borgerskabets parti CDU til magten og søgte at få genindsat byens borgmester fra 1940 til 1945, Helmut Lemke, der siden blev ministerpræsident i Slesvig-Holsten. Demokratiet synes at være sikret i Tyskland, skriver Hermann Clausen til slut, »selv om der i repræsentationerne virker mange, som på »tusindårsrigets« tid var gode agitatorer for Hitler-systemet. Disse herrer må afgøre med sig selv, hvor gode demokrater de i tidens løb er blevet«.

G. Japsen.

H. Wiese & J. Bölts: Rinderhandel und Rinderhaltung im nordwesteuropäischen Küstengebiet vom 15. bis zum 19. Jahrhundert.

Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 1966. 271 sider.

I serien »Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte« udgør bind XIV hele to vægtige afhandlinger til belysning af studehandel og studehold i området fra Danmark til Nederlandene. Heinz Wieses arbejde hedder »Der Rinderhandel im nordwesteuropäischen Küstengebiet vom 15. Jahrhundert bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts«, mens Johann Bölts tegner sig for »Die Rindviehhaltung im oldenburgisch-ostfriesischen Raum vom Ausgang des 16. Jahrhunderts bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts«. Begge arbejder er trykte dissertationer fra Göttingens universitet,

og selv om Wieses afhandling naturligt nok har størst interesse for en dansk læser, så vil dog det materiale, som Bölts har fremlagt, også påkalde sig megen opmærksomhed hos enhver, der beskæftiger sig med disse århundreders handelsliv.

Både Danmark og Nordvesttyskland var store studeproduktionsområder og leverede i det behandlede tidsrum kød til gryderne i de tætbefolkede nederlandske egne. Kød i betydningen levende stude — eller »okser«, som de gerne kaldes i vore toldregnskaber — var sammen med korn vor hovedeksportvare gennem lange tider.

Udgangspunktet for Wieses afhandling er toldregnskaberne fra Gottorp og Rendsborg mellem 1485 og 1704, hvortil kommer hans udnyttelse af en række færgeregnskaber ved overfartsstederne over Elben i tidsrummet 1496 til 1720.

Hvilket liv har ikke udspillet sig på vore okseveje — først og fremmest på hovedstrøget gennem vor landsdel: ruten Kolding-Haderslev-Immervad-Toldsted-Bov og videre sydpå. År efter år har i tusindvis af dyr passeret toldstederne på deres vej mod syd. Størst var eksporten i forårmånederne marts og april. Ofte kan man ligefrem påvise tidspunktet for forårets komme på grundlag af toldregnskabernes datering af studedrifterne. Årets næste store vandring, der altid var mindre af omfang, fandt sted i efterårmånederne september og oktober. Da drejede det sig om stude, der var opfedede og dermed klar til slagtning, mens de stude, der var vandret den lange vej om foråret, først blev solgt til opfedning i marskegnene mellem Sydslesvig og Holland.

Hvor studene derefter er gået hen, har det været forfatteren vanskeligere at besvare. Wiese nævner Amsterdam som aftager, men også Köln, og ser man på studehandlernes navne i regnskaberne fra Toldsted, synes en ikke ubetydelig del af studene at være havnet i det nuværende Belgien — sikkert via Köln. I 1674 var 7 af 9 nederlandske studehandlere fra Brabant, provinsen omkring Brussel. Det skyldes nu nok Louis XIVs hævnkrig mod hollænderne, men selv i et normalt år som 1695 nævnes 6 brabantiske studehandlere ved siden af 15 hollandske og zeelandske.

Sidste del af Wieses arbejde er helliget prisundersøgelser, og materialet hertil har han hentet i både danske og tyske regnskaber. Alt i alt må man sige, at man forlader hans bog med det indtryk, at der her foreligger et meget dygtigt bidrag også til vor hjemlige handelshistorie.

Lad dette være sagt trods det meget spredte kildemateriale, der har stået til forfatterens rådighed, og trods visse åbenbare småfejl, der vel skyldes forfatterens ringe kendskab til det danske sprog, og en vis manglende akribi, der sikkert har sin forståelige årsag i forfatterens afstand fra dansk litteratur om emnet. Nok

er en del af denne blevet benyttet, men det har sandsynligvis skortet på mulighed for at få visse ting efterkontrolleret. Med hensyn til den slags kan der henvises til Bjørn Svenssons omtale af bogen i Sønderjysk Månedsskrift 1967, s. 294 ff.

Johann Bölts' landbrugshistoriske afhandling har — som det fremgår af titlen — ikke direkte tilknytning til vor landsdel, men der er alligevel grund til også at henlede opmærksomheden på den, da problemstillingen på mange måder er den samme i en del af Sønderjylland. Ikke mindst gælder dette med hensyn til landbruget i det græsrige Sydvestslesvig (Eidersted). Også her fik malkekvæget efterhånden stor betydning. Bölts fremhæver, at der for produkter som ost og smør kunne noteres en væsentlig prisstigning, især for tiden efter 1750. Forfatteren kunne måske have været opmærksom på, at det, hvad disse produkters kvalitet angik, ikke var uvæsentligt, om man ved tilberedningen gjorde brug af det fine lüneburgske salt.

Afhandlingen kan i al korthed anbefales som et godt udgangspunkt for lignende studier inden for vort område.

H. V. Gregersen.

Holger Hjelholt: British Mediation in the Danish-German Conflict 1848—1850.

Part One, From the March Revolution to the November Government.
Part Two, From the November Cabinet until the Peace with Prussia and the London Protocol (the 2nd of July and the 2nd of August 1850).

Historisk-filosofiske meddelelser udgivet af Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab.

Bind 41, nr. 1 1965. — Bind 42, nr. 1 1966.

I samtlige stormagter fulgte man i begyndelsen af 1850'erne med den mest levende interesse udviklingen i det slesvigske spørgsmål. Af dets løsning afhang Tysklands skæbne, og dermed hele Europas. Trods dets betydning er dette spørgsmål imidlertid forsømt i den europæiske historiske litteratur. Herm. Hagenah skrev i 1941 i en lille, men yderst interessant artikel i »Der Schleswig-Holsteiner«, at det var påfaldende, så kortfattet og overfladisk Heinrich von Sybel og hans efterfølgere i skildringen af det tyske riges tilblivelse havde behandlet denne sag, der dog netop var kernepunktet i den tids tyske historie. Der er ikke sket meget siden Hagenah skrev dette. F. eks. i den nye udgave af Cambridge Modern History, det internationale standardværk om nyere historie, er der kun givet et par sider til hele spørgsmålet om hertugdømmerne i 1848—50 og 1864. Da tilmed skildringen på væ-

sentlige punkter er ganske forfejlet, er resultatet blevet en mangel-fuld og uforståelig fremstilling af den europæiske politiske historie op til 1870. Der er ganske vist skrevet en del om det slesvigske spørgsmål af danske og tyske historikere, men uden effektiv benyttelse af materiale fra fremmede arkiver, og resultaterne er kun blevet fremlagt på dansk og tysk.

Det er derfor en stor begivenhed, at dr. Holger Hjelholt, der som ingen anden har beskæftiget sig med netop denne sag, på engelsk har udgivet en udførlig skildring af den engelske mægling mellem Danmark og Preussen under Treårskrigen 1848-50.

Bogen hviler hovedsageligt på upubliceret kildemateriale fra det danske udenrigsministeriums arkiv i Rigsarkivet i København, det engelske udenrigsministeriums arkiv Public Record Office i London, og det preussiske gesandtskab i Londons arkiv, der nu er i Merseburg i Østtyskland. Af privatarkiver har dr. Hjelholt især benyttet den engelske udenrigsminister Lord Palmerston's, der er tilgængeligt i London, samt den engelske gesandt i Berlin, Lord Westmorland's, hvoraf dele vedrørende det slesvigske spørgsmål er erhvervet af Rigsarkivet. En af bogens hovedpersoner er den preussiske gesandt i London, Bunsen. Hans privatarkiv er i Merseburg og kunne med fordel have været benyttet i stedet for de enkelte afskrifter af breve til Bunsen, som dr. Hjelholt har fundet i det engelske kongehus' arkiv i Windsor. Dr. Hjelholt kunne også have inddraget den engelske gesandt i København, Sir Henry Wynn's privatarkiv, der nu er i Aberystwyth i Wales. Af særlig interesse er her en kopibog over Wynn's private og halvofficielle skrivelser til kolleger i de europæiske hovedstæder fra 1848—50. I stedet for det preussiske gesandtskabs kopibøger fra London kunne have været benyttet de originale depecher, nu hovedsageligt i den del af det tidligere Geheimes Staatsarchiv, som findes i Vest-Berlin. Disse ting ville dog næppe, hvis de havde været medtaget, have ændret andet end detaljer.

Bogens engelske oversættelse er god, og det er meget imponerende, at det er lykkedes at få bogen sat og trykt i Danmark næsten uden trykfejl eller sproglige misforståelser. Der må være gjort et stort arbejde ud af korrekturlæsningen. Bogen er imidlertid svær at læse. Den engelske mægling i den dansk-tyske strid var en kompliceret affære, og en fremstilling af det må nødvendigvis blive vanskeligt tilgængeligt, men dr. Hjelholt har heller ikke gjort meget for at komme sine læsere i møde. I de lange referater af de diplomatiske udvekslinger ligger sprogbrugen tæt op til depecher-nes tunge form. Der er lange uoversatte citater på tysk og fransk, som kun læses af meget få engelsktalende, også blandt historikere. Man har ikke megen glæde af krydshenvisninger, når de som her er givet uden sidetal i formen »se ovenfor« eller »se nedenfor«,

og man ville gerne have haft en udførlig fortegnelse over benyttet trykt og utrykt materiale.

Det må være generende for de udenlandske læsere, som bogen især må være bestemt for, at bipersonerne dukker op uden nogen introduktion. Om f. eks. A. W. Scheel, der deltog i fredsforhandlingerne i Berlin, gives der kun den oplysning, at den engelske gesandt i København ikke vidste andet om ham, end at han var en habil jurist. Slår man efter i personregisteret får man følgende supplerende oplysning: »Scheel, A. W., Danish professor«. Det er imidlertid, i hvert fald efter Dansk Biografisk Leksikon, forkert. Scheel fratrådte ved Københavns Universitet i 1846 for at blive generalauditor for Landetaten og deputeret i Generalkommissariatskollegiet. Dette kan måske synes mindre væsentligt, men da det netop var en af de konservative stormagters stadige anker, at den danske regering var domineret af datidens liberale professorer, kan det ikke være ligegyldigt, at Scheel ikke var professor, men indtog en høj embedspost. Desuden kunne det vel også være af interesse at få meddelt i registeret, at Scheel kort tid efter sin sendelse indtrådte i regeringen. I øvrigt er personregisteret ejendommeligt ved, at bogens 20 hovedpersoner ikke er medtaget i det.

Det må også siges, at dr. Hjelholts indledning om baggrunden for Treårskrigen og dens opståen er skrevet i et unuanceret sprog, uden forsøg på at redegøre for den tidligere forsknings opfattelse, og uden vilje til at se sagen fra tysk side: Sønderjylland var dansk til Ejderen, ene og alene fordi det havde været det fra Arilds tid. Andre meninger i diskussionen om Frederik 4.s arvehyldning fejles uden yderligere kommentarer af bordet. Sønderjyllands og Holstens administrative fællesskab under ordningen fra 1834 lades uomtalt. Der fandt en revolution sted i Kiel, mens det der skete i København mere skånsomt betegnes som »indledningen til en ny epoke i dansk historie«. Dette er naturligvis den traditionelle udtryksmåde og opfattelse, men er der stadig grund til at holde fast ved det? Det er forståeligt, at man i 1850'erne for alt i verden over for den danske befolkning og de konservative stormagter ville betone lovligheden og kontinuiteten, men kan det nægtes, at skiftet i 1848 var mindre omfattende end det i 1660, som dog betegnes som en statsomvæltning? Trods Frederik Folkekjær og det fredsommelige forløb var både liberale og konservative dog klar over, at det var en veritabel revolution, der havde fundet sted.

Det benægtes også i dr. Hjelholts bog, at den nye danske regering sigtede mod en inkorporering af Sønderjylland i kongeriget. Det forekommer at være mod sund sans at hævde, at den danske vilje til at skabe et Danmarks rige til Ejderen uanset den tysk-sindede befolkningsdel i Sydslesvig var mindre stærk, end den tyske vilje til at skabe et Slesvig-Holsten til Kongeåen uanset den

dansksindede befolkningsdel i Nordslesvig. Det er vel overhovedet tvivlsomt, om det fører forskningen videre frem fortsat at fordele skyld og retfærdighed mellem København og Kiel. De indviklede opstillinger af tidsskemaer, hvorved det søges påvist, at man det ene sted handlede, inden man kunne have fået svar fra det andet, synes betydningsløse. Det var vigtigere sager, man beskæftigede sig med under Treårskrigen.

Det, som for stormagterne gav det slesvigske spørgsmål dets betydning i årene 1848—50 var, at det her skulle prøves, om den tyske nation ville være i stand til at optræde enigt og som en stormagt. Det viste sig, at dette ikke var tilfældet. Preussen støttede slesvig-holstenerne, dels af hensyn til stemningen blandt dets egen befolkning og i hele Tyskland, dels fordi man indså, at en lille slesvig-holstensk stat ville falde ind under preussisk indflydelse. Østrig støttede Preussen, men med et stadigt blik på, at det ikke skulle tillades Preussen at vinde for meget ud af denne sag. Frankrig fandt i det slesvigske spørgsmål en udmærket anledning til indblanding i tyske forhold, hvorved fransk prestige kunne øges. Rusland havde en afgjort interesse i, at det danske monarki vedblev at eksistere. Ud over, at det lå i den konservative russiske politik at støtte den danske konge mod hans oprørske undersåtter i hertugdømmerne, ønskede man ikke, at indsejlingen til Østersøen skulle falde i en stærk magts hænder. Med forskydningen af Ruslands handel mod syd var denne interesse dog ikke længere af vital karakter. Sejladserne på Sortehavet betød nu mere end den på Østersøen. Først da Østrig og Rusland i 1850 enedes om at benytte det slesvigske spørgsmål som det, hvorpå de preussiske ambitioner skulle knækkedes, blev Rusland villig til at tage en krig på denne sag.

Af flere grunde var det naturligt, at England kom til at mægle mellem Danmark og Tyskland. Spørgsmålet om Englands holdning til tanken om et samlet Tyskland er ikke ganske afklaret. Man var endnu ikke gået fra den gamle opfattelse af den tyske og den franske nationalkarakter: Tyskerne var et højtbegavet folk med en forfinet kultur, men uden praktiske sans og militære evner, Frankrig derimod var en nation af fødte soldater, der i stadige krige stræbte efter territoriale gevinster. Det var ikke meget mere end en generation siden, at det sidste franske forsøg på at gribe magten i hele Europa var blevet standset; en ny Napoleon var dukket op i Frankrig, og England havde brug for et enigt Tyskland som modvægt mod Frankrig. Det er imidlertid også blevet hævdet, naturligvis hovedsageligt fra tysk side, at man i England ønskede et svagt Tyskland. Der synes dog ikke at være meget materiale til støtte for denne opfattelse; alle engelske udtalelser peger på venlig imødekommethed over for den kommende allierede mod Frankrig.

Det var ganske klart for de engelske statsmænd, at Sønderjylland juridisk hørte til Danmark. Det var derfor set fra engelsk side uheldigt, at netop kravet om Sønderjyllands tilhør til Tyskland var blevet selve mærkesagen i de tyske enhedsbestræbelser, og endnu uheldigere, at Preussen gjorde denne sag til sin på en måde, så den tyske enhed snarere blev svækket end styrket. Det var i Englands interesse at få standset krigen mellem Danmark og Tyskland, før den udviklede sig til en europæisk storkrig, hvorved ikke blot magtbalancen i hele Europa kunne komme i fare, men hvorved også den engelske handel kunne lide store tab. Dr. Hjelholt fremhæver kraftigt de engelske udtalelser om, at den engelske handel led tab, og de engelske toldindtægter gik ned, på grund af den danske blokade af de tyske havne i nogle måneder af 1848 og 1849. Palmerston hævdede direkte, at de påførte tab gav England en folkeretslig motivering for at gribe ind. Det er imidlertid et spørgsmål, om man skal tage disse udtalelser efter deres pålydende, og om ikke snarere Englands interesse for det sønderjyske spørgsmål udsprang af storpolitiske hensyn end af handelsmæssige årsager. De engelske handelsstatistikker fra disse år synes at vise, at sagen er mere kompliceret, end man umiddelbart skulle tro. Det er ikke her stedet at gengive tallene, men det fremgår klart af handelsstatistikken, at den engelske eksport til Preussen og Hamburg-Bremen-Lübeck gik tilbage i 1848 og 1849 og igen steg efter disse år. Det er ligeledes tydeligt, at den engelske stats indtægter fra tolden på varer importeret fra samme områder gik ned i 1848 og 1849, men her fortsatte nedgangen også efter krigen. Ser man derimod på værdien af importerede varer fra Preussen og Hamburg-Bremen-Lübeck, konstaterer man, at der skete en kraftig stigning i årene 1848—49, og at denne stigning fortsatte også efter krigen. Dette skyldes ikke øgede varepriser, men dels at der skete en omlægning af det engelske toldsystem, dels at importens art ændredes. Forskellige højt fortoldede varer importeredes ikke længere fra Nordtyskland, mens importen voksede af ikke-fortoldede varer; værdien af importeret nordtysk bacon således fra £ 1059 i 1846 til £ 217.926 i 1851. Det synes at kræve en nærmere undersøgelse at fastslå omfanget af Englands handelsmæssige tab som følge af den dansk-tyske krig. Der foreligger i øvrigt også den mulighed, at man i England under krigen ikke har haft overblik over, hvad nedgangen i toldindtægten faktisk skyldtes; handelsstatistikken lå først færdig med to års forsinkelse.

Dr. Hjelholt redegør meget udførligt for dronning Victoria og hendes mand prins Albert's tyskvenlige holdning og deres forbindelser med Bunsen, den preussiske gesandt. I England var dog den tid forbi, da udenrigspolitikken blev ledet af en hofklike. I visse tilfælde af mindre betydning har Victoria måske været i stand til

at torsinke en for Danmark gunstig afgørelse, i andre har hun tvunget Lord Palmerston til at ændre en depeches tone, således at den umiddelbart syntes mere tyskvenlig. Hendes stadige surhed, så snart den dansk-tyske strid kom på tale, har muligvis virket over for premierministeren, Lord John Russell, men Palmerston har næppe ladet sig påvirke, hverken af hende eller Russell. Hans føring af udenrigspolitikken var så suveræn, at han bestandigt var i stand til at påvise umuligheden af dronningens forslag. London-protokollen gennemførte han f. eks. på trods af Victoria's rasende protester. Det er en alvorlig mangel ved bogen, at der ikke er nogen påvisning af, hvad Victoria's indflydelse reelt betød.

Lord Palmerston's stilling var vanskelig. Da det var hans grundlag, at England ikke måtte opgive sin rolle som den neutrale mægler, kunne han kun true Preussen med at ville slippe Frankrig og Rusland løs. Det var en tom trussel, da det netop var Englands mål at undgå en storkrig, da Frankrig ikke ville røre sig uden at være sikker på at have stærke allierede, og da den russiske tsar var uvillig til at engagere sig aktivt. Når Danmark viste mangel på vilje til at give efter, kunne Palmerston true med at opgive sin mægling. Der var heller ikke megen trussel i dette, så længe den engelske mægling ikke skaffede Danmark fred eller en for Danmark acceptabel ordning. Samtidig måtte Palmerston passe på ikke at drive Danmark i armene på russerne. Det kom klart frem i et privatbrev fra Palmerston til Wynn i København i september 1848. Palmerston pålagde Wynn at gøre det klart for danskerne, at de skulle forlade sig på den engelske mægling og holde sig fra russerne. Rusland kunne muligvis love Danmark mere end England kunne, men det var farligt for Danmark at komme i afhængighedsforhold af så stærk en nabo. Dette brev er i Wynn's arkiv i Aberystwyth.

I maj 1848 foreslog Bunsen en deling af Sønderjylland, således at den nordlige del blev regeret sammen med kongeriget, og den sydlige sammen med Holsten. Delingen skulle ske efter en folkeafstemning. Trods sin noget eksalterede stil synes Bunsen at have haft mere vilje til at give de to nationaliteter hver sit, end flertallet i den danske regering havde det, og det er svært at se, hvorfor dr. Hjelholt har gjort ham til skurken i sin bog i en sådan grad, at en udtalelse af Bunsen ligefrem karakteriseres som Hitler-agtig. Delingsplanen passede fortrinligt til de engelske planer, den udelukkede på den ene side ikke Tysklands samling og sønderslog på den anden side ikke det danske monarki. Delingen blev imidlertid modarbejdet af de konservative danske og holstenske statsmænd, som i stedet foreslog, at Sønderjylland kom i en art personalunion med Danmark. England var ude af stand til at tvinge Danmark, og intet kunne ske, så længe Rusland intet ville foretage sig.

Det er her, man støder på den afgørende vanskelighed ved dr. Hjelholts nye bog. Den holdes meget tæt om sit emne, den engelske mægling i den dansk-tyske strid. Den engelske mægling førte til indsættelsen af den dansk-preussisk-engelske bestyrelseskommission under våbenstilstanden i 1849, skildret i dr. Hjelholts fremragende bog om Sønderjylland under Treårskrigen, men alle afgørende begivenheder blev dikteret af Rusland og ikke af England. Våbenstilstanden i Malmø i 1848, våbenstilstanden og fredspræliminærerne i juli 1849, freden i juli 1850, London-protokollen af august 1850 og pacifikationen af Holsten i vinteren 1850—51 skete altsammen uden, at Englands mægling var afgørende. Man får noget at vide om den russiske gesandt i London, men meget lidt om hans regering, og intet om Østrig og Frankrig. Det er omtrent, som hvis man skulle forstå et parti skak ved at få fortalt tre af brikkerens bevægelser. Dr. Hjelholt har set denne skævhed og forsøger at rette op på det, men det sker først i konklusionen, der handler mere om Ruslands stilling end om Englands. Det er naturligvis af betydning at få slået fast, at Englands indflydelse ikke var afgørende. Man kan dog ikke frigøre sig for den tanke, at det havde været mere interessant, hvis bogen havde givet noget mere om det afgørende, og noget mindre om det ikke så betydningsfulde. Den store arbejdsindsats og de 500 sider kunne med fordel have været anvendt på at sætte sagen ind i en bredere sammenhæng. Samtidig var bogens værdi blevet øget som et specialstudie i et afsnit af engelsk udenrigspolitik.

Bogens sidste del handler om London-protokollen af 2. august 1850, hvorved England, Rusland, Frankrig, Østrig og Sverige-Norge garanterede det danske monarkis fortsatte beståen af kongeriget, Slesvig, Holsten og Lauenburg. Det ses tydeligt her, hvorledes fremstillingen ville have vundet, hvis der havde været taget hensyn til hele den politiske udvikling og ikke bare til den engelske del af den. Dr. Hjelholt forkaster den svenske historiker Bo Lundqvists teori om protokollen, uden dog nærmere at redegøre hvorfor. Bo Lundqvist har påvist, hvorledes protokollen var et afgjort brud med hele den engelske politik i det sønderjyske spørgsmål. England forlod sin passive rolle og trådte ind i en aktiv som garant for det vaklende danske monarki. Bestemmelsen om Holstens og Lauenburgs tilhør til den danske krone gik direkte mod de tyske enhedsbestræbelser og den hidtidige engelske holdning i spørgsmålet om Tysklands samling. Allerede Niels Neergaard så det ejendommelige brud i den engelske politik og mente i »Under Junigrundloven«, at forklaringen var, at Palmerston med den indrømmelse, som lå i protokollen, af Rusland købte sig frie hænder til at føre sin politik i Grækenland. Lundqvist afviser ikke denne såkaldte kohandels-teori, men ser dog hovedårsagen til Palmerston's eftergivenhed i, at han ikke af indenrigs-

politiske grunde kunne tage et brud med Rusland på dette tidspunkt. Dr. Hjelholt ser ikke noget brud og giver følgelig heller ikke nogen forklaring på det, men i stedet omstændelige referater af, hvad Victoria, prins Albert, Bunsen, Russell og Palmerston skrev til hinanden. Nogen analyse af motiverne for protokollens opsættelse får man ikke. Set i et europæisk perspektiv er der imidlertid mere at redegøre for ved London-protokollen end de engelske hof-intriger. Vi har Neergaards kohandels-teori og Lundqvist's modererede kohandels-teori. En tredje forklaring, og antagelig den rigtigste, gav Bunsen i en depeche til sin regering, nemlig at protokollen var en engelsk indrømmelse til Rusland for at hindre aktiv russisk støtte til Danmark i Holsten. Man ville også gerne have vidst, hvad dr. Hjelholts opfattelse var.

Jens Engberg.

Kristian Hald: Stednavne og Kulturhistorie.

Dansk Historisk Fællesforenings håndbøger, 1966. 93 s.

Det er blevet sagt om vore stednavne, at de udgør vor sproglige arkæologi. Ligesom museumsvidenskaben fører vor historie langt længere tilbage end skriftlige kilder evner, er også meget af det sproglige gods, som indeholdes i vore stednavne, af en sådan art, at det oplyser os om forhold fra længst forsvundne tider. Stednavne har derfor ligesom arkæologiske fund altid formået at skabe interesse blandt folk med blot nogen historisk interesse. Det skyldes vel også fornemmelsen af, at her kan alle være med — eller mener at kunne det! Folk kender besynderlige stednavne, ligesom de ved om fund af bopladser og genstande. Men dette forhold fører unægteligt også med sig, at fagvidenskaben inden for netop disse discipliner må være ganske særligt på vagt over for godtfolks meninger. Dette gælder ikke mindst stednavneforskningen, hvor fagligt set ganske uholdbare tolkninger af et stednavn undertiden truer med at blive gængs og gæv på trods af, hvad fagvidenskaben ser sig i stand til at oplyse (Løgpold lig »Lovpold«!)

Det er derfor af stor værdi, at der nu blandt DHFs håndbøger findes et arbejde af professor, dr. phil. Kristian Hald med titlen »Stednavne og Kulturhistorie«, der sammen med professorens tidligere bog »Vore Stednavne« er god at gå til for alle, der søger oplysning om den slags stof.

Indledningsvis beskæftiger Kristian Hald sig i den nye bog med problemet om stednavnenes alder og anfører bl. a. det materiale, som indeholdes i »Ribe Oldemoder« fra Vester Vedsted og Hviding. Også i Bjolderup sogn er der overleveret marknavnestof fra middelalderen (SJy Årb 1951, s. 155-159), og når Kristian Hald

nævner, at navneforrådet visse steder er blevet udskiftet i tidens løb, er det vel rigtigt at påpege, at noget af det sejeste marknavnestof har vi fra jord, der har tilhørt kirken. Kirkeinventarier og andre fortegnelser over kirkejord er fra tid til anden blevet revideret, og det har igen ført med sig, at det derværende navnestof ikke er gået i glemme.

At stednavne også kan vise vej for arkæologen, anføres der adskillige eksempler på. Ved Lille Solt i Angel findes således marknavnet »Virk«, der leder tanken hen på en ældre vejspærring. Navne som »Borre« og »Trelleborg« fortæller jo også deres, og når folkeoverleveringen konstruerer en »Baldursborg« i Urnehovedterrænet har det nok sin baggrund i, at der har været noget at se på dette sted (en borg var det nu ikke, men hvad om det har været landstingets »domkreds«?). Også navne som Oksenvad og Farensted er hver for sig oplysende om gamle forhold, og Kristian Hald fortæller også, hvad stednavne kan meddele om landbrug i ældre tider, om gammelt landsbyliv og om ældre tiders retsforhold.

Kapitlet »Kultminder og Folketro i Stednavne« rummer en del sprængstof. Kristian Hald har ret i, at flere forfattere — en del af dem nævnes ved navn — har været alt for tilbøjelige til at finde stednavne af sakralt indhold, men det er vel et spørgsmål, om der ikke inden for moderne stednavneforskning har været en tendens til at havne i den modsatte grøft. Forleddet i Vimose ved Odense vil Kristian Hald til trods for det store offerfund fra jernalderen tolke af »vie« med betydningen »vidje«, »pil«. Det leder tanken hen på en ejendommelig inkonsekvens i »Sønderjyske Stednavnes« tolkning af »Kirkevi« ved Øsby kirke og af det tilstødende »Kirkevie« i Flovt (SJy Årb 1956, s. 88). Eksemplet må indskærpe det nødvendige i, at stednavneforskeren foretager en nøje lokalisering af et marknavn, og at han — ikke mindst her i det sønderjyske, hvor skrivere i ældre tid kan have overtaget en ortografisk tradition fra det tyske sprog — ikke behøver at føle sig for nøje bundet af en tilfældig overleveret skriftform. Uvæsentlig for en eventuel sakral tolkning af et marknavn er det vel heller ikke, om det kan påvises, at det drejer sig om kirkestuf. For dette begreb kender Jyske Lov jo ganske særlige regler.

Anmelderen kan tilfulde tilslutte sig Kristian Halds opfordring til lokalhistorikere om at få marknavne stedfæstet på et moderne målebordsblad. Det er en opgave, som det haster meget med at få gennemført, og som kræver megen akribi. Man har jo desværre også eksempler på fejlagtig placering af marknavnestof fra visse landsbyers udskiftningsakter. Lokalkendskab med indsigt i arbejdet med arkivalier er i virkeligheden nødvendig, men unægtelig en syntese, som man ikke finder overalt. Et kildent spørgsmål er også udtaleformen af et sjældent forekommende marknavn. Nogle

kendes af så få, at der faktisk ikke eksisterer en bestemt udtaletradition; det samme gælder naturligvis også om navnestof, der kun findes bevaret ad arkivalisk vej. Hvad skal man f. eks. stille op med et marknavn som »Noracker« (SJy MSkr 1951, s. 49 ff.)?

Til slut bør endnu én ting slås fast i forbindelse med studiet af denne og af andre af Kristian Halds bøger: det nytter ikke, at lægfolk blandt den lokalhistoriske forsknings mange dyrkere søger at opretholde stednavnetolkninger, som er klart i strid med, hvad sagkundskaben ser sig i stand til at oplyse. Den foreliggende bog er et vidnesbyrd om, at beskæftigelse med stednavnestof er rigt og lønnende i sig selv — ikke mindst for lokalhistorikeren. Også uden romantiske tilsætninger!

H. V. Gregersen.

Rasmus Poulsen: Mål og vægt.

Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger, 1967. 87 s.

Ældre tiders mål og vægt er ofte et vanskeligt spørgsmål at blive stillet overfor, og det er derfor fortjenstfuldt, at det er taget under kyndig behandling af Poul Rasmussen i DHFs håndbogserie. Emnet er delt op i tre store afsnit: 1. vægtenheder og rummål i kong Valdemars jordebog, 2. middelalderlige jordvurderingsenheder og jordmål og 3. mål og vægtenheder i kongeriget vest for Øresund 1500—1700.

Det vil straks ses, at det først og fremmest er det sidste af de tre nævnte afsnit, der vil blive flittigt konsulteret, så meget mere, som det for en håndbog må anses for et ubetinget gode, at dette afsnit er ordnet leksikalsk. De to første afsnit vil blive til gavn for den mere specielle kreds, der arbejder med middelalderen og med vor ældre landbrugshistorie. Poul Rasmussen har ydet et meget betydeligt arbejde for at give læseren en god vejledning i de problemer, der foreligger i forbindelse med disse spørgsmål, og det er prisværdigt, at det sker under stadig henvisning til den drøftelse, som er ført mellem fagfolk (heriblandt også forfatteren) om, hvorledes de gamle opgivelser af mål og vægt skal opfattes.

Man kan imidlertid undre sig over, at det sidste afsnit standser op allerede ved år 1700. Det skal måske forklares med henvisning til de nye mål- og vægtenheder, der blev anvendt efter forordningen af 1. maj 1683 (Ole Rømer) og ved matrikuleringen i 1688. For den følgende tid nøjes forfatteren med at henvise til anden litteratur, men det er dog et spørgsmål, om det er rigtigt at lade en håndbog i et bestemt emne afslutte på en sådan måde.

Bogen er tilegnet mindet om Svend Aakjær, der skrev en grundlæggende bog om emnet.

For den sønderjyske historiker melder sig ved læsningen af Poul Rasmussens bog savnet af en særlig håndbog i de mål- og vægtsystemer, der var gældende sønden å — eventuelt med skriftprøver af karakteristiske forkortelsestegn. Hvem kan og vil påtage sig denne opgave?

H. V. Gregersen.

Sønderborg bys historie II.

Udgivet af et udvalg ved Holger Hjelholt, 1966. 352 sider.

Med det foreliggende bind kan der gives den glædelige melding, at Sønderborg nu som nr. 2 i Nordslesvig (efter Tønder) har fået sin egen byhistorie, et smukt udstyret værk i to vægtige bind. Det er altid noget af en bedrift at få et værk af den art — et såkaldt »team-work« — afsluttet. Selv om formanden for det udvalg, der har udsendt værket, beklager de år, der har måttet gå, siden 1. bind forelå i 1960, er der alligevel grund til at glædes over, at man trods alt er nået til vejs ende med denne opgave. Thi det er lettere at sætte sådanne arbejder i gang end at få dem ført frem til en heldig afslutning!

Uden tvivl vil det nu foreliggende bind blive mere læst end 1. bind, der standsede ved 1864. Således er det nu engang. Den nyere og nyeste tid, som læseren selv kan genskabe i erindringen eller i hvert fald mindes fra de gamles fortælling, opfattes i al almindelighed som den mere spændende del af fortiden. Når denne periode så tilmed — hvad alle bindets bidragydere har evnet at sørge for — fremtræder i et let læst og ligefremt sprog, så skal den nok finde sine læsere og få dem til at nikke genkendende til både det ene og det andet.

»Den tyske tid«, perioden 1864-1918, er behandlet af landsarkivar Peter Kr. Iversen. Det er blevet et stort og betydeligt bidrag, i hvilket alle vigtigere forhold og begivenheder får en kyndig behandling. »Byens styre«, »Nationale forhold« og »Erhvervsforhold« er de omfangsrigeste afsnit og giver — som titlerne siger — både administrationen og de økonomiske forhold, hvad de tilkommer, samt den for al sønderjysk historieskrivning i dette tidsrum så uundgåelige behandling af den nationale udvikling. Ikke mindst dette emne frembyder meget af interesse, da Sønderborg i næsten hele perioden var tysk garnisonsby og derved var ved at få et ret kraftigt tysk præg med bl. a. delvist tysk forretningsprog. Med rette har Iversen anbragt ordene »A. Svenssons bedrift« over et af de underafsnit, som bindet er delt op i. Stor interesse har imidlertid også skildringen af Sønderborgs erhvervsøkonomiske udvikling i dette tidsrum, og der er her gjort et stort

arbejde for at give en afrundet fremstilling. Det lyder unægtelig som en røst fra en uendelig fjern verden, når man hører, at en borger endnu så sent som i 1902 agiterede imod indførelsen af det elektriske lys i byens forretninger.

Tiden efter 1918 er delt mellem redaktør Kai Edvard Larsen og lektor Viggo Petersen. Den første har skrevet om Sønderborgs politiske og økonomiske udvikling og standser ved 1962, mens Viggo Petersen har påtaget sig fremstillingen af byens kulturelle udvikling. Bruno Topff, en af de mærkelige skikkelser, som en revolutionstid så pludseligt fostrer, er naturligvis oplagt stof som indledning til Kai Edvard Larsens afsnit, ligesom overgangstiden som sådan med dens mange ofte uventede situationer altid vil være fængslende læsning. Det samme gælder dog også de følgende afsnit om tiden før og efter besættelsesårene. Her er det lykkedes forfatteren at fremlægge en veldokumenteret skildring af byens politiske og økonomiske udvikling.

Viggo Petersens afsnit om den kulturelle udvikling byder på en meget fyldig gennemgang af skolevæsenet: folkeskolen, statsskolen, den tyske skole såvel som andre former for undervisning. Selv om også kirken og byens kulturelle virksomhed i øvrigt kommer fuldt til sin ret, har den meget omhyggelige gennemgang af skolens historie bud til flere end den rent byhistorisk interesserede kreds.

Sønderborgs bygninger er bindets sidst behandlede emne, og det er naturligt nok blevet overdraget museumsinspektør Jørgen Slettebo. Fremstillingen støttes af en udmærket illustrering, som Slettebo for hele bindets vedkommende har forestået i samarbejde med Jørgen Paulsen, født i Sønderborgs sundhedske opland, student fra og en kort tid timelærer ved Sønderborg Statsskole og nu direktør for Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg slot. Det siger sig selv, at denne side af arbejdet ikke har kunnet ligge i bedre hænder. Slettebos to afsnit, »Gader og huse«, samt »Sønderborg slot«, hører til de bedste i denne bog. Man kunne fristes til at ønske, at afsnittet om slottet blev udsendt som særtryk. For de mange, der besøger stedet, vil det være en fortræffelig vejledning i slottets bygningshistorie.

H. V. Gregersen.

Landbovirke omkring Flensborg Fjord gennem 100 år.

Landboforeningen for Flensborg og Omegn.
Vis Herreds Landboforening 1866-1966.

Åbenrå, 1966. 206 s. III.

For en halv snes år siden udkom en del 100-års festskrifter for sønderjyske landboforeninger. Sidste år udkom jubilæumsskriftet for den sydligste, nemlig Landboforeningen for Flensborg og Omegn, hvoraf 1920 udskiltes Landboforeningen for Vis Herred, dækkende den sydligste del af Åbenrå amt. Dermed har alle de gamle nordslesvigske landboforeninger vel fået deres jubilæumsskrift, og der er i disse skrifter fremlagt et betydeligt materiale til belysning af landbrugets udvikling gennem én i flere henseender meget omskiftelig tid.

Det nye jubilæumsskrift, der foreligger i smukt udstyr og rigt illustreret, er redigeret af konsulenterne Aage Sørensen og N. A. Drewsen sammen med redaktør Morten Kamphövener. Alle tre redaktører har desuden selv leveret væsentlige bidrag til bogen, der indledes af Troels Fink med en kort oversigt over udviklingen »Fra fællesskab til fællesskab«, altså fra det gamle landsbyfællesskab til det nye andelsfællesskab. Herunder gives et udblik over det sønderjyske landbrugs organisatoriske forhold, også i forhold til fortyskningspolitikken. Morten Kamphövener har skrevet foreningens historie fra dens oprettelse den 28. januar 1866 til dens deling i 1920. Foreningen var den mindste af de nordslesvigske landboforeninger, men i dens første periode var den vel nok den mest aktive. I dens første leveår nåedes et medlemstal på 114, hvoraf hovedparten var hjemmehørende i sognene nord og vest for Flensborg, medens de angelske sogne kun var repræsenteret med et par medlemmer i hvert. Her var der 1897 overhovedet ingen medlemmer. Ved den første verdenskrigs udbrud var foreningens medlemstal nået op på 259. Den var dansk, og den var fra første færd en torn i øjet på de preussiske myndigheder, men takket være en forsigtig holdning kunne dog et godt arbejdsprogram med dyrskuer og mange faglige foredrag gennemføres. Til en begyndelse holdtes foredragene af bestyrelsen og andre medlemmer, senere hentede man sagkyndige udefra. Den senere kreditforeningsdirektør Hans Hansen har således alene holdt 30 foredrag, og vandrelærer Kaspar Jensen har talt 26 gange ved folkelige møder, som der fra første færd også var blevet lagt stor vægt på. Dyrskuerne, der almindeligvis afholdtes i Frueskov ved Flensborg, udviklede sig til store folkefester med koncert, fællesspisning, taler, dans og fyrværkeri. Selv om det faglige arbejde vel nok har betydet meget, ligger foreningens største betydning i det

første halve århundrede af dens eksistens vel nok deri, at den på en udsat egn bidrog til bevarelse af dansk sprog og kultur. Og de mænd, der ledede den, var sig helt denne side af dens virke bevidst. Redaktør Kamphövener slutter sin meget levende skildring med at tegne korte levnedstrids af mændene i ledelsen, bl. a. af den mangeårige formand Chr. Nielsen, Vejrbæk, H. M. Tofte, Ågård, og Karsten Thomsen, Frøslev.

Ved grænsedragningen i 1920 blev foreningens område delt, og af praktiske grunde deltes foreningen derefter i to. Det gamle navn beholdt foreningen syd for grænsen, medens foreningen nord for grænsen beholdt formanden, Carsten Gregersen fra Frøslev. Bogen er herefter opdelt således, at der først berettes om den sydslesvigske landboforening og derefter om den nordslesvigske. Erik Paulsen, der i en årrække virkede som konsulent for den sydslesvigske landboforening, skildrer på grundlag af protokoller og egne erindringer de trange tider 1920-45 og giver en smuk levnedstegning af foreningens første formand, Jørgen Søgaard fra Jaruplund. Hovedparten af medlemmerne var forblevet nord for grænsen, og den sydslesvigske forening havde, selv om den nu fik nye medlemmer fra hele det sydslesvigske område, ikke længere mulighed for at gennemføre årlige dyrskuer. I stedet for afholdtes en årlig sommerfest, og der arrangeredes udflugter til Danmark. Disse udflugter fik sammen med markvandring og planteavlsoversøg stor betydning for foreningens medlemmer. Også indførelse af såsæd og frø fra Danmark bidrog til, at sydslesvigske danske landmænds marker efterhånden blev bedre end deres tyske naboers, som stadig drev deres gårde på mere gammeldags manér.

Efter den anden verdenskrig blev Erik Paulsen foreningens formand og afløstes som konsulent af Aage Sørensen, der har skrevet om de organisatoriske forhold efter 1945. Der kom en vældig udvidelse af det landbrugsfaglige arbejde. Nye medlemmer fra hele Sydslesvig strømmede til, og foreningen måtte deles. 1950 oprettedes da som koordinerende organ Fælleslandboforeningen for Sydslesvig. Den faglige aktivitet tog til over hele landsdelen, ofte i kappestræb med de tyske landbrugsfaglige organisationer. Der oprettedes tyrestation og maskinstation, en frøforsyning etableredes, ukrudtsbekæmpelse og læplantage gennemførtes, og den almindelige faglige uddannelse fremmedes ved markvandring og ved de unges ophold nord for grænsen i gode lærepladser og på landbrugsskoler. Erik Paulsen supplerer Aage Sørensens oplysninger om tiden efter 1945 med en skildring af det sydslesvigske landbrugs almindelige forhold. Han omtaler vanskelighederne med at få produktionsapparatet igang igen og redegør for »Program Nord«, der blev iværksat 1953 for at sikre

bosættelse af flygtninge, anlæg af veje, gennemførelse af en bedre jordfordeling i forbindelse med udstykning, afvanding, opdyrkning og læplantning. Medens der tidligere havde været konstant vanskelige samarbejdsforhold med de tyske agronomer, som ikke accepterede danske forsøgsresultater og ofte var 10-15 år efter udviklingen nord for grænsen, så er forholdene i de seneste år blevet forbedret. Dansk og tysk fagkundskab er nu på talefod, og de danske landboforeninger har opnået statslig anerkendelse og støtte.

Vis Herreds Landboforenings historie efter 1920 er skrevet af konsulenterne N. A. Drewsen og Erik Larsen. Udviklingen har inden for denne forenings område i det store og hele formet sig som i det øvrige Nordslesvig. En række mindre kapitler om forskellige sider af landboforeningens arbejde afslutter bogen.

Et enkelt af bogens kapitler fortjener særlig omtale, nemlig nylig afdøde pastor H. F. Petersens skildring af det sydslesvigske bondesind. Få har vel kendt den sydslesvigske bonde på godt og ondt, som han har det. I årtier har han færdedes på de sydslesvigske landeveje og mødt mennesker under alle forhold. Dette kapitel er vel et af H. F. Petersens sidste litterære bidrag, og det er tillige noget af det bedste, hans flittige pen har ført til papiret. Det er ligesom, man har ham foran sig igen, vekslende mellem smil og alvor, således som det var hans skik at tale. — Men den opmærksomme læser vil dog bemærke, at smilet er trængt lidt i baggrunden. Man får en fornemmelse af, at han selv har følt dette kapitel som en afskedshilsen til de mennesker, som han holdt så meget af, og som han havde viet hele sin manddomskraft.

De to foreninger kan nok være sig deres fælles festskrift bekendt. Det føjer sig smukt ind i rækken af de mange andre sønderjyske landboforeningsskrifter.

Peter Kr. Iversen.

Bognyt

Lokalhistorie - Rigshistorie.

Dansk Historisk Fællesforening, 1967. 252 s.

Dansk Historisk Fællesforening har taget det prisværdige initiativ at lade en række ældre afhandlinger i dens hæderværdige tidsskrift »Fortid og Nutid« genoptrykke i bogform under fællestitlen »Lokalhistorie — Rigshistorie«. De ialt 10 bidrag spænder over årene fra tidsskriftets start i 1914 frem til 1948, altså den periode, hvor »Fortid og Nutid« ikke mindst henvendte sig til arkivernes benyttere gennem værdifulde oversigter over forskellige grupper af arkivmateriale samt vejledninger i deres udnyttelse — en position som et arkivernes hovedtidsskrift, »Fortid og Nutid« i fremtiden nok må give afkald på, efter at det nye »Arkiv« fra 1966 er kommet til. Halvdelen af de genoptrykte artikler omhandler brug af arkivmateriale, repræsenteret af navnene Thomas Bang (om lensregnskaberne), Gunnar Knudsen (om matriklerne), Carl Christiansen (om amtsregnskaberne), Svend Aakjær (om landsbyhistorie) og Sigvard Nygaard (»Anvisning til at drive historisk-topografiske studier«). Men desuden indeholder bogen bl. a. også nogle bidrag med et mere alment historisk sigte. Det drejer sig om Albert Olsens og Johan Hvidtfeldts kritiske overvejelser fra 1940'erne angående forholdet rigshistorie — lokalhistorie samt herunder lokalhistoriens, og lokalhistorikerens, problemer og muligheder inden for den samlede historieforskning i Danmark. Disse to indlæg står som første og sidste kapitel i bogen og giver den, også aktuelt set, perspektiv.

H. K. T.

Danske historikere 1965.

Redigeret af H. K. Kristensen, Knud Prange og Johan Hvidtfeldt.

Udgivet af Dansk Historisk Fællesforening, 1966. 176 sider, indb.

I anledning af Dansk Historisk Fællesforenings 50 års jubilæum besluttede man at udsende en bog indeholdende fortegnelse over samtlige nulevende danske historikere, deres levned og værker. Ordet historiker er taget i videste forstand, og bogen omfatter såvel faghistorikere som amatører. Kriteriet for at komme med var, at man havde fået noget udgivet med historisk emne, og at man var i live 1. januar 1965. Bogens oplysninger bygger på spørgeskemaer udfyldt af de biograferede selv, og det kan derfor ikke undgås, at biografierne ikke fremtræder ganske

ensartet. Det har imidlertid ikke den store betydning, da man som regel kan finde de oplysninger, som man søger om den enkelte. Værket er særdeles nyttigt, både for den, der søger oplysninger om en enkelt forfatter og hans produktion, og for den, der vil danne sig et overblik over, hvem der i 1965 var engageret i historisk arbejde. For eftertiden vil den have betydning ved at vise, hvor imponerende bred en kreds det drejede sig om.

H. H. W.

Jyllands brevkiste. Landsarkivet for Nørrejylland 1891-1966.

Udgivet af Landsarkivet for Nørrejylland. 1966.

Arkivalier om Sønderjylland skal man søge i Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv på Gottorp, Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele i Åbenrå og i Rigsarkivet i København. Men man bør ikke glemme, at sager fra de nørrejyske enklaver, som strakte sig lige fra Kongeåen til Smaldyb sønden om Amrum, og som lå i det geografiske Sønderjylland uden at høre til det politiske begreb Sønderjylland, også skal søges i Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg. Det er da rimeligt, at Sønderjyske Årbøgers læsere, som ofte har set afhandlinger, som er blevet til på grundlag af Viborg-akter, gøres opmærksom på denne bog, som er udkommet i anledning af arkivets 75 års dag.

P. K.

Viborg Landstings Dombøger 1616. Sagsreferater og domskonklusioner.

Udgivet af Landsarkivet for Nørrejylland ved Poul Rasmussen.

Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg 1965. 390 sider.

Viborg Landstings dombøger for 1616 udgør 3 bind, hvoraf det tredje, som i denne udgave kaldes C, omfatter domme i sager fra Ribe stift. Da dette som bekendt også omfattede de kongerigske enklaver, angår denne udgave direkte Sønderjylland. Ved en hurtig gennemlæsning støder man da også straks på sønderjyske steder som Møgeltønder, Trøjborg, Abterp, Skærbæk, Døstrup, Randerup, så egnehistorikere, der sysler med disse egne, bør have opmærksomheden henvendt på dette og de kommende bind i samme serie.

Selve sagerne refereres kun kortfattet, og i mange tilfælde vil det være nødvendigt at gå til sagens akter i Viborg, hvis man vil trænge til bunds i en sag. Meningen med udgaven er da også at være vejviser til det store materiale, der ligger i arkivet. Men alligevel kan bogen også bruges til almindelig læsning for den, som gerne dyrker almindelig kulturhistorie. Det er f. eks. højst interessant, at vidner sværger deres »højeste helgens ed« midt i den lutherske orthodoxi og det på et offentligt ting! I en mordsag på Lø herreds ting beretter 6 ligsynsmænd, at man på Brede kirkegård har opgravet den myrdedes lig, og at folkene omkring den åbne kiste liggende på deres knæ har bedt Gud om at åbenbare morde-

ren. Man ventede, at den drøbtes sår ville springe op at bløde, når morderen kom liget nær. Der skete imidlertid intet. Når udgaven af dom-bøgerne er nået til vejs ende, kunne man ønske, at udgiverne ville gøre et register over den slags forhold.

Ellers har man kun lovord til overs for registrene og for udgaven. Stedregistrene fører en sag både under landsbyens, sognets og herredets navn, og personregistrene er delt i et fornavns og et tilnavnsregister.

P. K.

Wolfgang Seegrün: Das Papsttum und Skandinavien bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation (1164).

Karl Wachholtz Verlag, Neumünster, 1967. 228 s.

Serien Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins har som sit 51. bind udsendt dette skrift, der har været indleveret som afhandling for doktorgraden ved universitetet i Kiel. Det tør siges, at den lærde serie er gået ud over de snævrere grænser for Slesvig og Holstens historie ved at publicere denne kirkehistoriske undersøgelse af Wolfgang Seegrün om romerkirkens forhold til de skandinaviske lande som helhed fra ca. år 700 — begyndende med »St. Willibrord, erster Missionserzbischof und Dänenmissionar« — og frem til 1164, for Danmarks vedkommende altså begyndelsen af Valdemarstiden, hvor den middelalderlige kirkeorganisation i Norden og kirkens forhold til den verdslige magt havde fået faste rammer. Bogen er bl. a. forsynet med et kort sammenfattende afslutningskapitel samt med fyldige kilde- og litteraturhenvisninger.

H. K. T.

Oversø skole 1946-1966.

Udgivet af en kreds omkring skolen. 44 s. Ill.

Dette lille hæfte er udgivet, for at »de, der endnu kan huske, får lejlighed til med hinanden at give det fra sig til dem, der kan glæde sig ved at genopfriske, hvad der var på vej ud af erindringen, og til dem, der er så unge eller nye i fællesskabet, at de ingen erindring kan have derom«. Bidragydere er initiativtagere til oprettelsen af skolen, de skiftende lærere, den nuværende præst, sundhedsplejerske og fadderskabsmedlemmer. Vi følger skolen fra dens oprettelse i Thomas Hansens beboelse i bomhuset ved Slesvig-chausseen (nu nedrevet), hvor den eneste belysning var petroleumslampen, til den nye skole i Frørup, fra en overmåde vanskelig begyndelse til en nogenlunde beskyttet tilværelse. Andre kredse omkring andre skoler i Sydslesvig burde tage denne idé op. Der er i skildringerne fastholdt værdifuldt førstehåndsstof med en fylde af levende enkeltheder i det lokale stof. Desværre er der en betydelig usikkerhed i billedteksterne og enkelte meningsforstyrrende fejl i selve teksten. Anmeldereksemplaret var rettet ved modtagelsen; forhåbentligt er

det samme sket i eksemplarer, der er anbragt i vore biblioteker. Pastor Kartoff's meddelelser om det kirkelige liv i skole og sogn kunne gerne gøres tilgængelig for flere end hæftets læsere; den rummer væsentlige bidrag til belysning af en udvikling.

K. F.

Vores egne vindver.

Udvalgte artikler fra tidsskriftet Grenzfriedenshefte udgivet af Poul Kürstein for Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig på Skandia Forlag, Flensborg, 1967.

Grenzfriedenshefte, der udgives af Grenzfriedensbund, har siden 1953 søgt at orientere sine læsere om grænseforhold, i særdeleshed om kulturelle, sociale og økonomiske emner. Tyske forfattere er vel i flertal, men flere af dem har skrevet om danske forhold og ikke få fremtrædende danske forfattere har i tidens løb ydet bidrag, så at Grenzfriedenshefte nu er et af de bedste steder, hvor man kan finde oplysning om danske forhold på tysk, skriver Poul Kürstein i sin introduktion, der på levende måde karakteriserer tidsskriftets særpræg.

Hensigten med en publikation af denne art er at konfrontere danske læsere med den tyske part og dennes synspunkter på kulturmødet i grænselandet og ved udvalget at pege på artikler af særlig interesse for danske læsere og dertil også at karakterisere nogle af tidsskriftets ledende personligheder:

Dr. Hans Peter Johannsen, Flensborgs tyske overbibliotekar, og redaktør Ernst Siegfried Hansen, »københavnsk hjemmetysker eller hjemmetysk københavner«, er begge danske statsborgere, Jens Nydahl, der afsluttede sin karriere som departementschef i Kiel, og præsten Johannes Tonnesen, der før genforeningen var præst i Hellevad-Egvad, er begge født i Nordslesvig, dr. Gerhard Beier, fagforenings- og skolemand, stammende fra Flensborg, og endelig dr. Günter Lapp, postmester i Flensborg, samt dr. Hartwig Schlegelberger, indenrigsminister i Kiel, der begge er født og opvokset uden for Slesvig-Holsten, men som »i overraskende grad har sluttet sig til Slesvig og Flensborg«.

Af ialt 11 bidrag stammer de tre fra dr. Johannsens hånd, et vidnesbyrd om dennes centrale betydning. I artiklen »Kulturens fornyende kraft i grænselandet« analyseres den udfordring, som vor generation må tage op. Det kræver større åndelig kraft at leve et nationalt liv i grænselandet i dag, hvor nationalt tilhørsforhold ikke bestemmes af politiske magtkonstellationers tilfældigheder. Den åbenhed, som er på vej i mødet mellem dansk og tysk kultur, må generationen af i dag vide at frugtbar gøre ved at udbrede kendskab til disse nationers værdier. Derved kan der i dag næres berettiget håb om kulturens fornyende kraft. Det er nødvendig at holde samtalen i gang på baggrund af den nærmest forudgående tid og »den ulyksalige arv fra det nittende århundrede«. I de senere år har de dansk-tyske stævner været et sådant karakteristisk træk

med ikke mindst dr. Johannsen som drivende kraft. De sønderjyske borgmestre, der i spidsen for grænselandets byer har medvirket ved skabelsen af den medborgerlige atmosfære, der lader den enkelte modne sin personlighed i denne ny situation, får et smukt skudsmål i den efterfølgende artikel.

I »Danmark set med tyske øjne« gør dr. Johannsen op med den klichéagtige viden og forståelse af naboen til fordel for et mere nuanceret og dermed sandere kendskab. Der gives nogle indtryk af tysk litteratur om Danmark, hvordan man så og ser på dette land.

I et »teaterbrev« skriver dr. Schlegelberger beåndet og vittigt om kulturpolitik i Flensborg og om det dansk-tyske som et levende udtryk for en side af den værdifulde, europæiske mangfoldighed, som må bevares i vort område.

Ernst Siegfried Hansen giver i »Profiler i lyntoget« et morsomt nærbillede af sønderjyske parlamentarikere, »der er en klods om benet på dem, der måtte få trang til at henfalde i en himmelblå forståelsesmani — — — men som det heller ikke er muligt at rive med ind i et antitysk hysteri, fordi de kender forholdene for godt«. I en grænselandstyskers personlige tanker fra 1964 betitlet »Fortidens skygger« gøres regnskabet i hundredåret op med spørgsmålet »Fandtes der mon nogen anden taber af krigen i 1864 end netop Slesvig-Holsten selv?«

Günter Lapps skildring af den loyale og kongetro danske embedsmand, postmester i Åbenrå og senere Flensborg, Friedrich Joachim von Moltke, bror til den prøjsiske generalfeltmarskal Helmuth von Moltke, fra tiden mellem de slesvigske krige, er en særdeles læseværdig beretning, som fortjener at blive kendt. Med rod i det attende århundredes helstatslige indstilling stod denne fremmed over for de nationale modsætninger, som de brød frem omkring det tidspunkt, da han overtog sit embede i Åbenrå. Af kultur tysk forblev Friedrich von Moltke loyal trods det slesvig-holstenske borgerskabs bitre angreb. Som postmester i Flensborg forblev han i 1864 tro mod sin konge, selv da det prøjsiske stabskvarter under broderens kommando kom til byen. Det er en tankevækkende skildring.

Gerhard Beiers studie »Marx, Engels, Lassalle og den tysk-danske konflikt 1848 og 1864« bringer sikkert for mange nyt stof. Nationalitetsproblemet vurderes og anskues ud fra marxismens teori. Nationalitetskampe skaber uro og kan give plads for revolutionens nyordnende kraft, som marxistisk fortolket giver den større økonomiske helhed i form af de store kulturnationer en ret til at opluge de mindre i den nødvendige historiske udvikling. Modsætningen mellem på den ene side Lassalle, på den anden Marx-Engels trækkes frem i deres forholdet sig til en løsning af det slesvigske problem.

Den ikke meget skrivende Jens Nydahl bidrager med en skildring af »Jul på geesten omkring århundredskiftet« som et eksempel på tidskriftets pleje af hjemstavnshistorien.

Johannes Tonnesens to bidrag af kirkehistorisk karakter afslutter udvalget. I en artikel om Indre Mission »Fra fromhedslivet i Nordslesvig indtil 1920« skildres, hvorledes det fælles kristne menighedsliv, der kunne samle danske som tyske på baggrund af slesvigsk tradition, blev modarbejdet ikke blot af den skæbnesvangre prøjsiske grænsepolitik, der søgte at spalte menighederne nationalt, men også af Indre Mission nord for grænsen. I deres uvidenhed kom disse kredse til at spille samme spil som prøjserne, da de ønskede at frigøre bevægelsen i Nordslesvig for præsternes førerskab og gøre den til en dansk lægmandsbevægelse.

Den anden artikel fra Johannes Tonnesens hånd »Theodor Kaftan, Slesvigs generalsuperintendent« former sig som et forsvar for denne omstridte kirkemand og munder ud i en lang række spørgsmål.

I det hele ægger dette udvalg til spørgen og svaren. Samtalen i grænselandet er blevet styrket ved denne oversættelse fra tysk til dansk. Uden på nogen måde at undervurdere dette initiativ må det være berettiget at spørge, om det — det sproglige dilemma taget i betragtning — ikke er endnu mere påkrævet at gå den modsatte vej?

Knud A. Rasmussen.

Noter og nyt

H. F. Petersen

* 3. 6. 1898

† 3. 12. 1966

Den 3. december 1966 døde pastor H. F. Petersen. Han var født 3. juni 1898 i Oldenburg i Holsten, hvor faderen, en sønderjyde, som var bogtrykker, opholdt sig på fagets vegne. Sin barndom har han dog haft i Åbenrå, og han følte sig som åbenråer og talte gerne byens stedsmål. Og i Åbenrå gik han i skole, til sidst i den tyske realskole. Dernæst kom han i 1914 over et ophold på Vester Vedsted efterskole til Efterslægtsselskabets skole i København, hvor han blev student i 1917. Trange kår i studietiden, men sikkert også en stærk drift efter at ytre sig skriftligt gjorde ham til medarbejder ved dagbladet »Hovedstaden«. Han tog teologisk embedseksamen i 1924 og var dernæst ordineret medhjælper ved Grøndalskirken i København. Han har selv fremhævet nytten af, at han havde kendt og arbejdet blandt københavnske arbejdere og tjent i forstadens barakkirke, inden han i 1926 blev andenpræst ved den danske menighed i Flensborg. Thi netop her var der mange arbejdere blandt

hans sognebørn, og han følte sig livet igennem glad ved at være blandt jævne mennesker. Hans sind var alle dage, også i ungdommen, hos hans sønderjyske landsmænd. Han var medlem af en lille, nu glempt sønderjysk forening, som endog udgav sit eget medlemsblad med H. F. Petersen som vigtigste bidragyder. Det var et ret eksklusivt foretagende, og det særlige, det ikke-almindelige, har alle dage tiltalt H. F., som han kaldtes blandt venner.

Fra 1933 var H. F. Petersen præst for menighederne i de sydslesvigske landdistrikter, et embede, der udvidede hans kendskab til hele Sydslesvig. Fra 1937 var han førstepræst for menigheden i Flensborg under naziterror og krig, en yderst vanskelig post, som tvang ham til at gøre det klart for sig selv, at han måtte være villig til at følge menigheden, også hvis, hvad mange frygtede, det kom så vidt som til deportation. Hans kendskab til hele Sydslesvig gjorde ham velegnet til at lede udbygningen af den danske kirke i Sydslesvig efter 1945, men i 1950 opkom en strid mellem ledelsen af Dansk Kirke i Udlandet og H. F. Petersen, hvor han nok havde lige så megen ret i sagens kerne, som han havde uret i det formelle. Han blev afsat som førstepræst og var de sidste 16 år præst for Midt-Angel med bopæl i Satrup.

H. F. Petersens historiske virke var nært knyttet til hans arbejde som præst. Efter en lille bog om Claus Harms, 1928, var det først kirkelivet i Flensborg og i Sydslesvig mellem krigene 1850-64, der optog ham, og det er næppe tilfældigt, at hans to bøger »Fra sydslesvigske Præstegårde« og »Danske i Sydslesvig« kom i samme år, 1933. Den første er præstebreve til Regensburg 1850-64, den anden den danske menigheds historie i Flensborg og hans egne oplevelser der som præst. Ligheden mellem hans egen stilling og de danske præsters forhold under sprogreskripterne meldte sig for ham. Allerede i 1928 havde han i Sønderjyske Årbøger skrevet om den slesvigske biskop Ulrich Sechmann Boesen, og i Grænsevagten skrev han om flere slesvigske præsteskebner i dette tidsrum, ligesom hans bidrag til festskriftet for H. P. Hanssen drejede sig om grænsepræsten Thomas Hoyer Jensen. Boesen vendte han tilbage til med en afhandling i Slesvigs delte Bispedømme, 1948. Interessen for denne politisk-kirkelige og nationale problemstilling fortsatte han med afhandlinger om Slesvigs bispestol 1848-54 i Kirkehistoriske Samlinger, om A. Regensburg og Sønderjylland i Sønderjyske Årbøger 1936 og endelig om Angels kirkeliv i Kretschmer og Knudsen: Sydslesvig, bd. 2, 1945. For enhver dansk, som arbejder i Sydslesvig og tænker en smule over sagen, er disse emner levende historie, der i høj grad taler til følelsen, men det tjener til H. F. Petersens ære som historiker, at han i disse undersøgelser og fremstillinger har vist en smuk vilje og evne til redelighed også over for den nationale modstander i fortid som i nutid. Det samme gælder hans forhold til de samtidige tyske kirkemænd i Sydslesvig.

Denne vilje til redelighed førte ham til dybtgående undersøgelser over

en mand med et ilde rygte blandt danske, nemlig Stephan Klotz, en afhandling i festskriftet til professor Knud Fabricius, 1945. Langsomt arbejdede H. F. Petersen sig nu ned gennem Sønderjyllands kirkehistorie. Den folkelige genfortælling af Jacob Fabricius den Ældres minder i Sønderjyske Årbøger 1963 hører endnu til i orthodoxiens tidsrum, som optog ham i flere år, men i den senere tid var det pietismen, der havde fanget hans hu, hvad der dog ikke hindrede ham i at skrive et smukt forsvarsskrift for generalsuperintendent Thomas Clausen i Sønderjyske Årbøger 1964. Om pietismen fik han skrevet flere afhandlinger, nemlig om Andreas Jacob Henneberg i Sønderjysk Månedsskrift, om de sønderjyske vajsenhuse i Sønderjyske Årbøger 1962 og endelig en stor tysk afhandling »Der Pietismus in Flensburg« i Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte nr. 16 1963.

Indimellem kom der fra hans hånd bidrag til belysning af tiden mellem krigene, hans gamle kæphest, og tiden kort derefter: Degn Toftes breve fra Flensborg 1864-67 og Amalie Nielsens barndoms- og ungdoms-erindringer i Sønderjyske Årbøger 1952 og 1956 samt hans bidrag til Flensborgs kirkehistorie i Flensborg Bys Historie, 1953-55, og den samlede fremstilling af Det kirkelige liv i Sydslesvig gennem 1100 år samt af Sydslesvig 1864-1920, begge i Sydslesvig gennem Tiderne, 1949.

H. F. Petersens glæde ved det gamle og forbigangne hindrede ham ingenlunde i at leve med i nutiden og at skrive om sin egen tid. Hans bog »I Krig og Fred. Sydslesvigske Oplevelser 1926-46«, 1946, er sammen med sin forgænger »Danske i Sydslesvig« et vigtigt bidrag til forståelse af nutidens Sydslesvig.

I sine sidste år havde H. F. planer om at skrive en stor sammenhængende sønderjysk kirkehistorie. Den skulle ikke være lærd, men folkelig. Overhovedet har H. F. i hele sin kirkelige som historiske stræben altid tænkt på menigmand. Men her stod en brist i H. F.s evner ham i vejen. Det er så ganske afgjort, at den store samlede fremstilling ikke lå for ham. Når han alligevel gik i gang med den, gik den gerne i stykker mellem hænderne på ham. Derimod er mangan en levnedsskildring af en vigtig personlighed lykkedes godt for ham, når den kunne gøres færdig inden for den kortere fremstilling. Det gælder ikke mindst hans talrige kirkehistoriske biografier af sønderjyder i Dansk biografisk Leksikon. Overhovedet vil ingen, som arbejder med sønderjysk og særlig sydslesvigsk historie, kirkehistorie og lokalhistorie, kunne komme uden om H. F. Petersens værk.

Han var medlem af styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland fra 1936. Han mente selv, at han havde arvet H. P. Hanssens plads i denne styrelse, og han var stolt af det. Han har grundlagt Historisk Samfunds amtsforening for Sydslesvig 1956 og var dens meget muntre og æggende formand lige til sin død, og han var medlem af samfundets kirkehistoriske udvalg.

I 1966 tildelte man ham Christian Paulsen Prisen. Det var han såre

glad for. Man kunne ikke have gjort ham nogen større glæde, og ser man ud over hans virke som helhed, er der ikke nogen som helst tvivl om, at han har fortjent den, og at også Christian Paulsen Prisen er tjent med, at netop han fik den. Den til prisen hørende medalje har indskriften: »Sagen dør ikke mere«, et citat fra et af Christian Paulsens breve. Så længe som vi har folk som H. F., vil sagen ikke dø, hvor meget den end vil ændres med de skiftende tider.

Poul Kürstein.

Jens Holdt

* 24. 12. 1895

† 20. 9. 1967

Navnet Jens Holdt har Sønderjyske Årbøgers læsere ofte mødt og har sikkert med glæde læst, hvad dets bærer havde at meddele. Thi Holdt var en god fortæller og en meget velskrivende historiker. Et omfattende og lødigt forfatterskab havde han bag sig, og en betydelig del af det er i årenes løb offentliggjort her i årbøgerne. Selv om døden nu har taget pennen ud af hans hånd, vil et og andet endnu udkomme posthumt, bl. a. et arbejde om og af Peter Kier, som optog ham meget i hans sidste leveår.

Provst, dr. theol. Jens Holdt (fulde navn Jens Frederik Riddermand Holdt) var født i Raved i Bjolderup sogn i 1895, faderen stammede fra Løjt sogn, moderen var af den kendte Wieland-slægt i Gram. Han voksede op i et dansk, åndeligt levende hjem, som fulgte pastor Tonnesen,

også efter 1912. Som student fra Flensborg Latinskole i 1914 måtte han straks efter en kort uddannelse til Vestfronten og oplevede som ung løjtnant, senere som kompagnichef, »det frygtelige menneskeslagteri«, som han kaldte krigens blodige år. Her oplevede han helvede, lærte mennesket at kende, både i dets storhed og dets usselhed, og disse erfaringer har præget Holdt og hans tanker og teologiske syn. Endnu som gammel mand skrev han i D.S.K.s årbog (1964) »Krig er helvede på jord, umenneskeligt barbari, magtmenneskers svindel og bedrag, løgn og mord, anonyme koncerners samvittighedsløse pengebegær som uskyldige mennesker meningsløst måtte bløde for. Gamle krigsdeltagere bør alle som én gå imod dette djævelske vanvid«. Det er nok forklaringen på, at han politisk stod langt til venstre og havde mange kontakter til østlandene, både i DDR og Tjekkoslovakiet, først og fremmest med kirkeledere og teologer, men også med politiske instanser. Han var bange for Vesten og så et større forfald brede sig her og øjnede derved nye farer for menneskeheden.

Efter afslutningen af universitetsstudierne kaldedes han i 1925 til sognepræst i Brede, og her i hjemstavnen skulle hele hans livsgerning falde, rig og lykkelig som den var, fra 1951 tillige som provst for Tønder provsti.

Som ung præst blev Holdt regnet for at være barthianer, selvom meningerne langt fra var identiske. Holdt var dengang snarere højkirkelig med en stærk tro på embedets betydning. Men ikke mange teologer har i den grad levet under udviklingens lov som han. Det blev efterhånden snarere lægmanden, der spillede den store rolle for ham både i det kristne og det nationale. Det førte ham til studier over Zinzendorfs og den ældre herrnhutisme, et meget omfattende og grundigt arbejde, der udkrystalliserede sig i bogen om N. J. Holm (disputats 1937) »et blad af Brødremenighedens historie« og en række afhandlinger i Sønderjyske Årbøger om Christiansfelds betydning i Nordslesvig: Brøderkolonien i Christiansfeld indtil 1800 (1940), Kostskolerne i Christiansfeld (1943), Elevfortegnelser 1775-1890 (1944), endvidere Danmark og Herrnhut, breve fra danske præster til konferencen i Herrnhut 1790-1840 (Kirkehistoriske Samlinger, 1961).

Forfatteren kalder Holm »et menneske uden navn og berømmelse«, og disse ord er meget betegnende for Holdts intension. Det er også betegnende for værkets baggrund, at Holdt blandt dem, han stod i taknemlighedsgæld til for fremskaffelse af materialet, kun nævner to ved navn, arkivaren i Herrnhut og en norsk kirkehistoriker. Men Holdts hovedperson i bogen tilhørte ikke kun herrnhutisk og norsk kirkeliv, hans liv og virke var også et stykke Nordslesvig. Hans udgangspunkt var Løjt og endestationen Christiansfeld. I Løjt stod Holdt-slægtens vugge, og hans tanker kredsede ofte om Løjtpræsten Andreas Matthiesens liv og virke (præst i Løjt 1802-1843), men han skrev ikke en afhandling om ham, men derimod om hans elev, Niels Johannes Holm, endda sin disputats.

Med det levende sind og de skiftende tiders indtryk måtte Holdt som teolog ofte gå sine egne veje. Når han siden nævnte Karl Barth, skete det med en vis antipati. »Denne dogmatiker« kunne han sige, hans ånd kunne ikke spærres inde i systemer. Et ord af Paulus: Ånden levendegør, bogstaven ihjelslår, var ham et springbræt mod uanede horisonter. Det betød for Holdt en tilbagevenden til Schleiermacher, den nu så forkætrede, til hans vældige og omfattende subjektivism, bogstavelig talt med hele universet som grænse. Tredje trosartikels store virkelighed blev ham som forkynder det ene fornødne, parret med en bekendelse til de bærende kræfter. »Dygtige til troens vovestykke vil vi kun blive, når vi får øje på ham, Zinzendorf kaldte Hovedprædikanten, Helligånden, kærligheds og sandheds ånd, der skal vidne for os om Kristus og vejlede os til hele sandheden. I det stykke trænger vi til mænd, der er radikale, d. v. s. nyskabende i teologien, men konservative, d. v. s. rodfæstede i troen« (Holdts ordskitte med professor Skydsgaard). Ud fra dette syn skrev Holdt sin bog »Menighed og Gudstjeneste i herrnhutisk belysning«, som vist forblev ret upåagtet i den hjemlige verden. Holdt gik således den ensomme vej, men stadig rede til at krydse klinge for det syn, han vandt.

Dr. Holdt blev ikke systematiker, men kirkehistoriker, og det er som sådan, at Historisk Samfund er ham en stor tak skyldig. Af største interesse for eftertiden vil den imponerende række af biografier — i den historiske situation — være, som han fik skrevet i sine senere år. Han viser sig her som den kyndige, ja, suveræne behersker af sit stof såvel som af vort modersmål.

Han var engageret i de emner, han tog op til behandling. Altid borede han dybt og arbejdede med de for helheden så væsentlige detaljer. Ingen af Holdts samtidige og endnu mindre senere historikere kunne eller vil kunne skrive disse afsnit af landsdelens åndshistorie. De er skrevet én gang for alle. Dermed være ikke sagt, at man altid er enig med forfatteren. Man kunne f. eks. have ønsket en enkelt sætning om Nic. C. Nielsen udeladt, eller en noget udførligere behandling af krisen indenfor Indre Mission i 1912. Det vil være vanskeligt at udrede de spegede tråde nu, da de sidste øjenvidner og medvidere er døde. På en måde var Holdt den sidste, der selv med åbne ører og vågne øjne havde oplevet strid og skisma.

Der tænkes her på afhandlingerne om Nic. C. Nielsen (Den sidste Slesviger, Sønderjyske Årbøger, 1958), Johannes Tiedje (En tysk grænse-landspolitiker, 1960), Carsten Petersen (En dansk-slesvigsk præst, 1961), Hans Tonnesen (En nordslesvigsk præst, 1962), Niels Anton Jensen (Dansk grænsepræst, 1964), Rasmus Thomsen (En sønderjysk frimenighedspræst, 1967). Hertil slutter sig den lille bog om lægmanden, Hans Knudsen, et Kristi sendebud, 1966, endvidere 2 mindre artikler i Sønderjysk Månedsskrift: Hans Schlaikier Prael, En nordslesvigsk præst (1962) og Emil Wacker, En slesvigsk kirkeleder (1964).

Jeg nævnte Holdts engagement i emnet, hans omhu for detaljen. Man fik et stærkt indtryk af det, da hans sidste offentliggjorte afhandling om Rasmus Thomsen blev til. Han havde indsamlet materialet, men kom nu flere gange her til sognet, ikke for at tale med nogen, men for at se, for at indfange indtryk og lytte. Han så de sidste rester af kådnerstedet i Anslet, hvor Thomsen var født i 1849, han færdedes ved stranden, drengens barndomsparadis, lod blikket dvæle ved det skønne landskab, så ind over Hejlsminde, ud over Lillebælt med Brandsø og videre mod fjerne horisonter, hvor fynske kirker og bebyggelser aftegnede sig. Her talte han med Rasmus Thomsen og lyttede. Flere gange. — Resultatet hørte vi om i den kirkehistoriske kreds under Historisk Samfund, hvor H. F. og Jens Holdt tegnede firmaet, og hvor begge virkede inciterende og inspirerende. Det var i oktober 1966 i Vedsted Landbohjem, hvor H. F. Petersen præsiderede og udfoldede hele sin charme. For sidste gang. Holdt talte ved den lejlighed om Rasmus Thomsen, som vel for de fleste også var et menneske uden navn og berømmelse. Hans foredrag var et menneskes forsøg på at gribe ud i rummet for at hente et andet menneske tilbage fra glemselen. Og det lykkedes. Hans helt stod virkelig foran os, her i disse egne, hvor han engang havde vandret, kæmpet, levet og lidt. Når man nu bagefter læser hans foredrag i dette bind af Sønderjyske Årbøger, oplever man den mærkelige forskel på at høre det fric, levende ord, der på åndens vinger vælger sin vej — og at se de samme ord stå i stive rækker på tryk.

Mange timer, ja, hele uger var i Holdts sidste leveår viet præsten Peter Kier i Øster Løgum, og det faldt i min lod at være hans medarbejder ved udarbejdelsen af erindringsværket »Meine Reise durch das Erdenleben«, som Holdt har oversat og forsynet med et værdifuldt forord. Man måtte beundre Holdts skabende og produktive evne, som var usvækket. Hele kapitler kunne han oversætte i et stræk, og i hvilken oversættelse!

Når dette værk nu offentliggøres, vil det være dr. Holdts sidste bidrag til Historisk Samfund og give os — som det gav ham — et historisk værdifuldt indtryk af oplysningstiden og helstatens særprægede livsstemning. Her mødte han en hjemstavns søn og embedsbroder, han på visse måder følte sig beslægtet med, en indtrængende forsker, en skarp tænker og følsom digter, der søgte at besvare det religiøse grundspørgsmål ud fra tidens viden og i dens udtrykssæt. En mand, der som han selv, var konservativ i troen, i gudsforholdet, men radikal i teologien, i teorierne.

Og så var han færdig. Det sagde han også til sin hustru »Jeg har ikke flere emner nu«. Han ville indhente noget, han havde forsømt, klassikerne, fra Euripides og Sofokles til de moderne. Men det nåede han ikke. Han måtte konsultere en læge, og denne sendte ham på sygehuset, og her døde Jens Holdt uventet.

Hans støv blev jordet på Brede kirkegård i det sogn, der havde hans

hjerte, og hvis sognepræst han havde været i næsten 40 år. Han vil blive mindet for sin flid, for sin trofaste embedsgerning og af mange for sin rigt facetterede personlighed.

H. Hejselbjerg Paulsen.

Landsarkivet, Åbenrå.

Landsarkivets besøgstal var 1966 2057 mod 2188 det foregående år. Antallet af fremtagne arkivalier var 1966 18.646 mod 20.873 i 1965. Udlånet til andre arkiver og centralbiblioteker 473 i 1966 mod 437 i 1965. De tilsvarende tal for indlån fra andre arkiver var henholdsvis 430 i 1966 og 157 i 1965.

Landsarkivet har haft lejlighed til at erhverve naboejendommen, en to-familiers villa, hvori den ene lejlighed straks har kunnet tages i anvendelse som tjenestebolig for arkivbetjenten, medens den anden med undtagelse af to stuer i 5 år beboes af villaens tidligere ejer. Ved den kommende udvidelse af landsarkivet vil der efter købet af den godt 1000 m² store grund kunne skabes bedre tilkørselsforhold til den planlagte nybygning. Den tidligere arkivbetjentbolig indrettes nu til kontorer og arbejdsrum, og der vil også her blive plads til en lille frokoststue for personale og besøgende.

Pladsmanglen har medført, at der siden sidste beretning i Sønderjyske Årbøger ikke har kunnet modtages afleveringer fra embeder udover udskrevne ministerialbøger, bipersonregistre, duplikater af ægteskabsbøger samt aflyste skøder og servitutter. Fra landsarkivet i Viborg er modtaget en del udtagne journalsager fra Ribe stiftamtsarkiv vedrørende enklaveegnene, foreløbig til 1854. I omtalen i sidste års beretning var afleveringen af Sønderjysk Hypoteklånefonds arkiv glemt.

Af forenings- og institutionsarkiver er modtaget Landeværnets ældre sager og Sparekassen i Åbenrås ældre kommunale og kredskommunale sager; fra Mejeriselskabet Sønderjylland Vest er afleveret sager hidrørende fra nedlagte mejerier, endvidere resten af Den sønderjyske Fonds arkiv, forskelligt fra Tinglev Sparekasse og Tinglev Realskole, protokoller og sager fra Vaterländische Frauenverein i Hellevad, senere Hellevad-Egvad Sygeplejeforening, A/S Bjørnekær Moses arkiv, sager hidrørende fra D.S.K.'s arkiv, Sønderborg Ungdomsforenings arkiv, dele af det Kannikhus'ske fideikommissarkiv, dele af Lebølgård skoles arkiv samt sager vedr. Hellevad Sogns Danske Samfund.

Blandt de afleverede privatarkiver kan nævnes: Biskop Frode Beyer: Selvbiografi og manuskript vedrørende den nye kirke i Rinkenæs, gård-ejer H. C. Bladt, Skovby, Als: Supplerende aflevering af landdagsmand Nis Nissens og dennes faders, Hans Nissens efterladte sager, fru Helene Brink, Løjt Kirkeby: Ejendoms- og familiepapirer fra Stentoft og Hellet, lektor Karl Clausen, Århus: Dagbog ført af fru Helene Hansen, Sofiedal 1883-87, rentier Peter Eskildsen, Felstedskov: Ejendoms- og familiepapirer fra Felstedskov, samt digte og optegnelser af Hans Chr. Fester-

sen, Felstedskov, fru Misse Grau Hansen, Oksbøl: Gårdejer Peter Graus privatarkiv, lærer J. Holdt, Rugbjerg: Manuskript vedrørende udvandrede løjtinger og nogle ligprædikener af pastor Peter Kier 1823 og 1829, amtmand, dr. jur. Tyge Haarløv, Tønder: Supplerende aflevering til amtsskolekonsulent Nic. Svendsens privatarkiv, fru Marie Juhl, Kroager pr. Bjert: Gårdpapirer fra Agtrup og Sdr. Bjert, overlærer Jørgen Jørgensen, Sønderborg: Manuskript med personalhistoriske optegnelser fra Vodder sogn, forstander Hans Lund, Tanderupgård: Breve til gård-ejer P. Wiuff, Sillerup, ingeniør Carl Nørgaard Nielsen, Ribe: Niels J. Chr. Sallings erindringsbog m. v., førstelærer Spandet, tidl. St. Jydevad: Dele af hans privatarkiv.

Med hensyn til registreringsarbejdet kan nævnes, at der er udarbejdet fortegnelser over bl. a. gårdejer Peter Graus, stiftamtmand V. R. Haarløvs og kommissionær J. H. Schmidts privatarkiver. Disse arkiver er dog endnu ikke almindeligt tilgængelige.

Efter ansøgning har arkivar, cand. theol. H. A. Jacobsen fået bevilget afsked, og som hans afløser virker fra 1. april arkivar, cand. mag. H. Kargård Thomsen. Stud. mag. E. Strange Petersen har været beskæftiget som vikar til 1. august. Fra 1. oktober har arkivar H. H. Worsøe fået bevilget et halvt års orlov med fri vikar.

P. K. I.

Lokalhistorisk Samling for Sønderjylland.

Idet der henvises til Historisk Samfunds årsberetning 1966/67, skal her kun supplerende oplyses, at indsamlingen af traditionsstof er fortsat af lærer J. Kristensen, Genner, der yderligere har afleveret en halv snes lydbånd. Fru Vibeke Gribsvad har fortsat ordning og registrering af billedsamlingen, der er forøget ved gaver og køb. Gaver er modtaget fra fru A. M. Skau, Nygård pr. Øster Lindet, fru baneingeniør Gerda Boesen, Holte, fru Sofie Petersen, Kærbølling pr. Rejsby, Rigsarkivet, gårdejer Cornelius Schmidt, Døstrup, studieafdelingen ved Det danske Centralbibliotek i Flensborg, rentier Hans Peter Hansen, Skærbæk, og snedkermester Hans Stenderup, Haderslev.

Endvidere er billedsamlingen forøget med aftryk af Tønder Museums betydelige pladesamling omfattende motiver fra Vestslesvig fra begyndelsen af dette århundrede og med kopier af en del billeder i privat besiddelse.

P. K. I.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

I året 1966/67 har studieafdelingen mistet et medlem af sit tilsynsråd, nemlig pastor H. F. Petersen. I hans sted har Sydslesvigsk Forening udpeget skoleleder Hans Petersen, Garding.

Afdelingens folkeuniversitetsvirksomhed er blevet udstrakt også til

vesteregnet, og dens aftenhøjskole er blevet fortsat med kursus i litteratur, stemmer fra den danske skueplads, dansk romantisk musik, Brahms og Schumann, sønderjysk stilhistorie og sydslesvigske stednavne.

»Vort tilbud«, som er en oversigt over alt dansk kulturvirke af almindelig interesse i Flensborg, er blevet udsendt i to udgaver, nemlig »Efteråret 1966« og »Januar til april 1967«.

Af afdelingens udgivelser er Hermann Clausens erindringer udkommet i januar 1967 og den tyske udgave af Lorenz Rerups bog om A. D. Jørgensen i april 1967. Begge er blevet udmærket modtaget af pressen. Bibliotekslektor Kürstein har udarbejdet en ny, 3. udgave af centralbibliotekets litteraturvejledning »Hvad skal jeg læse om Sydslesvig?«. Den udsendtes af centralbiblioteket i efteråret 1966. Redaktionen af forskellige bøger, som skal udkomme senere, er blevet forberedt.

Studieafdelingen har deltaget i planlægning af et kursus for unge lærere i det øjemed at give dem forståelse for sydslesvigske forhold og deres forudsætninger. Kurset blev gennemført af skoleforeningen, men bibliotekslektoren deltog i undervisningen.

Til forberedelse af en bog om »Flensborg Avis« i anledning af bladets tilstundende hundrede års jubilæum har bibliotekslektoren sikret, hvad der var af skriftlige efterladenskaber. Når lejlighed gaves, har afdelingen taget vare på andre arkivalier af betydning for udforskningen af den sydslesvigske danskheds historie. Særligt er det lykkedes at fremskaffe billeder, som centralbiblioteket ikke ejede i forvejen. Arkivalier og billeder indgår i biblioteket.

Studieafdelingen har i et vist omfang mulighed for at yde stipendier. Stud. mag. Steen Ove Korsholm Christensen var studieafdelingens første stipendiat. Han har sat sig ind i hertug Frederik 3. og gottorpsk udenrigspolitik dels ved hjælp af trykt litteratur i biblioteket, dels i arkivmaterialet i landsarkivet på Gottorp.

Med »Flensborg Avis« har studieafdelingen et samarbejde med det formål at øge kendskabet til den moderne historie og samfundsudvikling i Tyskland, idet afdelingen lader studenter anmelde vigtige bøger i »Flensborg Avis«.

Lejlighedsvis har bibliotekslektoren understøttet universitetsekskursioner og lignende samt radiooptagelser i Sydslesvig.

T. Glahn.

Haderslev Amts Museum.

Den udgravning, der har sat sit præg på dette års virksomhed, er foregået i en overpløjet gravhøj syd for de store langdysser ved Vedsted. En stor dæksten til et gravkammer var det første, der dukkede frem, da udgravningen begyndte sidst på året 1966, og da der det følgende år fortsattes i en større målestok, fandtes en stenbygget gang, der fra gravkammeret førte ud til højranden, og denne rand var omsat med meter-

høje sten. Også et større område udenfor den sydlige del af højen er undersøgt.

Ved denne undersøgelse fik vi mulighed for at studere de offerceremonier, som har fundet sted ved nogle af stenalderhøjene, og som vi i de senere år har været særlig interesseret i. På toppen af randstenene lå mange flade stenfliser, og på flere af dem lå endnu skårene af smukt ornamenterede lerkar, som var hensat der som et offer til den døde. Endnu flere skår og desuden flintredskaber og ravperler lå i jorden nedenfor stenene indtil flere meter fra gravhøjen. Mærkeligt og nyt var det at se, at man her foran randstenene havde opkastet små høje, og på nogle af dem lå lerkarskårene i tætte lag ned ad siderne, åbenbart et resultat af en eller anden ceremoni.

Interessant var det også at få bekræftet, at gravkammeret i denne høj, til hvis døde man har ofret så meget, ikke var en fællesgrav, som andre gravkamre har været, men at der her kun var begravet få personer. Der er med sikkerhed foretaget to begravelser med nogen tids mellemrum og sandsynligvis ikke flere, og den første begravelse er fremhævet ved anlæg af en stor oval stenlægning af flade sten, hvorpå den døde blev lagt. Man får indtryk af, at det er en enkelt fremtrædende person, som det hele er arrangeret for.

Lørdag den 26. august blev udgravningen forevist og forklaret for interesserede. Der var mødt over 500, og museets højtaleranlæg var til stor nytte.

Undersøgelsen er endnu ikke afsluttet og vil nok vare så længe, at en fortsættelse af udgravningerne ved Olmersdiget må udsættes.

Et fund af særlig interesse kom for dagens lys ved en fjernsynsudsendelse. Gårdejer Jens Juhl, Bevtoft, og hans kone blev klar over, at det, der blev vist på skærmen — en guldracteate —, havde de fundet magen til for en del år siden på deres mark. Bracteaten, én af disse runde hængesmykker af guld, der stammer fra o. 600 e. Kr., er indsendt til Nationalmuseet som danefæ, men bliver forhåbentlig deponeret i Haderslev. — I denne forbindelse kan det nævnes, at den svære guldarmring, der i 1965 fandtes ved Tinglev, nu er deponeret i museet.

Fra efterkommere efter digteren Edv. Lembcke har museet testamentarisk modtaget tre genstande, som har tilhørt Edv. Lembcke, og som slægten gerne så varigt anbragt her.

Det drejer sig om en forside til en korsstingsbroderet pude, en krans af egeblade på en dannebrogfarvet bund, indrammet i en smal guldramme. Det er en gave fra sønderjyske kvinder til sølvbrylluppet i 1866.

Desuden et maleri af Charlotte v. Krogh (1869) af ejendommen »Jørgenslyst« på Åstrupvej, hvor Lembcke havde levet i sin Haderslev-tid, og endelig en indrammet blyantstegning af August Jerndorff forestilende Lembcke med halvlang pipe siddende i en stol.

Denne gave gav anledning til en udstilling i museet af ting, der havde med fremmedherredømmet og genforeningen at gøre.

I foråret holdtes tre kunstudstillinger — Carlo Håhr Berntsen, Ribe, Kai Trier, Haderslev, og Ane Brügger, Laurbjerg — hvoraf især de to sidste var velbesøgte.

Fire kunstudstillinger — Asger Andersen, Tåruplund, Anders Kirkegaard, København, Kirsten Lundsgaardvig, Ålborg, og Freddie Dybris, Århus, — er aftalte til efteråret 1967.

H. N.

Åbenrå Museum.

Atter i år kan museet glæde sig ved et stigende besøg. Her bringes antallet af betalende gæster og gratister for de sidste tre år.

1964 1193 betalende gæster, ialt 3233. 1965 1567 betalende gæster, ialt 3303. 1966 2440 betalende gæster, ialt 4041.

Da det ikke er mange år siden, at besøgsantallet lå omkring de 2000, er man særdeles tilfreds med udviklingen.

Foruden de fire udstillinger, som kunstforeningen har holdt i museets billedsal, har museet selv haft en udstilling af fotografier af stenmesteren Horders arbejder. Takket været en god presse og udsendte indbydelser til skolerne nåede man et besøgstal på 476. Landsbyskolerne reagerede dog ikke på invitationerne. De begynder ellers også at dukke op. Museet har fået ny vicevært, og det viser sig, at fru Callesen er særdeles interesseret i museet og er en ypperlig omviserske, der taler både tysk og engelsk. Hun sætter sig grundigt ind i museets samlinger og byens historie, mens hun samtidigt holder lokalerne og genstandene i en mønsterværdig stand. Af de utallige gaver, der i det forløbne år er tilgået museet, og af erhvervelser, der er købt, kan nævnes:

Gaver: Et engelsk fajancestel, komplet til 12 personer, fra midten af 18-hundredetallet, en dørhammer med byens ældste indskrift fra 1613 (byen brændte som bekendt i 1610), en dekoreret dør fra 1740'erne (orientalske motiver), to smukke brudekjoler fra henholdsvis 1838 og 1880 med tilknytning til Åbenrå.

Køb: En skibsklokke fra det forliste sejlskib »Calcutta«, bygget på Kalø i 1850'erne, en sølvkandisskål, rokoko, af F. C. Hansen 1735-1795, et farvefoto, efter maleri hængende i Kassel, af kgl. agent Jørgen Bruhn, en puncheske af B. S. Rosendahl, Åbenrå, 1722-1799, en sukkerskål af Thomas Jensen sen. 1764-1825, to litografier og en lille fin akvarel af Åbenrå i midten af forrige århundrede.

Til kunstsamlingen købtes på udstillingen i »Sønderjyllandshallen« Gert Nielsens: Dronningen af Flandern, H. W. Lauesens: Akvarel, Sophie B. Jensens: Les Baux, Viggo Kragh-Hansens: Teglværket »Vesterled«, Frederik Rohdes: Solnedgang, Erik Lagoni Jacobsens: Datamaskine, Aage Schmidts: Maleri. Ialt for 11.750 kroner.

De nye vedtægter for Åbenrå Museums kunstafdeling blev anerkendt af Statens kunstmuseumsnævn i januar 1967.

Det bør lige nævnes, at Nybølmanden, der henlå i dystert mørke i sin

egetræskiste, har fået indirekte belysning, og at man har vedtaget at lade den prøvebelysning, der var opstillet i den dunkle etnografiske samling, udføre i det nuværende regnskabsår.

Alt i alt et godt og arbejdsrigt år for Åbenrå Museum.

H. J.

Museet på Sønderborg Slot.

Besøgstallet i 1966/67 var på godt 55.000, eller en smule lavere end året i forvejen. Det foregående års konstaterede nedgang i besøget var således ikke afløst af nogen opgang, og det må atter fastslås, at det især har været sommerturisterne, der har svigtet. Skolebesøget har været uændret, godt 20.000, hvoraf langt de fleste modtog vejledning eller fik omvisning. Det må bemærkes, at adskillige af landets seminarier nu besøger museet hvert år for at modtage speciel instruktion i tilrettelæggelse af museumsbesøg for skoleklasser. Museet hjælper også på anden vis lejrskolearbejdet, bl. a. ved udarbejdelse af opgaver. Dets pædagogiske indsats bliver derved betydelig, men er efterhånden også så tidskrævende, at kustoderne i forår og efterår — den egentlige lejrskolesæson — er fuldt optaget alene af dette arbejde.

Den godt fremskridende restaurering var i vinteren 1966/67 tidskrævende for museets personale, idet sydfløjen, hvor samlinger fra 1914-18 var anbragt året før, og hvor de fleste magasiner var samlet, måtte ryddes. Krigssamlingerne fandt en stærkt indskrænket plads i vestfløjens anden sal, og magasinerne blev samlet meget kompakt på vestfløjens loft, beskyttet af et ekstraloft af armeret plastic. Størstedelen af udstillingerne er herefter sammenpresset i vestfløjen, men trods dette er de fleste afdelinger stadig tilgængelige, først og fremmest de, der er mest efterspurgt af lejrskolerne. Forøvrigt er flere af udstillingslokalerne efterhånden i så dårlig stand, at der har måttet opsættes beskyttelse for at hindre loftspudsen i at falde ned. Der er næppe noget lokale, der kan anvendes mere end nogle få år endnu, og det må hilses med glæde, at restaureringen skrider så godt frem.

Museet har i årets løb modtaget en lang række gaver, først og fremmest til de krigshistoriske afdelinger, især vedrørende grænsegendarmenriet og modstandsbevægelsen. Desuden er modtaget en del tekstiler og dragtdele foruden enkelte landbrugsredskaber. Ved køb er erhvervet en samling tryksager fra 1848 og 1863-64 og et malet voksrelief fra ca. 1800, der muligvis forestiller et medlem af hertugslægten på Augustenborg. Endvidere er købt en kiste, en bæk og et par stole, et sæt på seks par engelske fajancekopper foruden en del mindre ting. Til kunstafdelingen er købt et mindre maleri med romersk motiv af C. W. Eckersberg samt en af hans tegninger fra Rom. Desuden købtes to af Haas' kobberstik efter C. A. Lorenzens norske serie og en akvarel af H. W. Lauesen. Museet har modtaget et ekstra statstilskud til indkøb af fotoudstyr og af

en fugtighedsmåler til kunstafdelingen samt konservering på ialt 3.700 kroner.

Museet har i årets løb foretaget besigtigelser af indberettede fund flere steder. I Gråsten gav meddelelsen, der var givet af museets mangeårige kontaktmand, William Christensen, Adsbøl, anledning til udgravning af en kælder med kampestensmure og munkestenstrappe. Bygningsresterne, der kan dateres til 15-1600-tallet, må have tilhørt det ældste Gråsten slot, før det flyttedes til søens modsatte bred.

Konserveringsarbejderne, især af genstande fra kulturhistorisk afdeling, er fortsat bl. a. med nogle standure, et par kirkefigurer og nogle skibsbilleder. Museets registrering af ældre landbygninger på Als er fortsat ved studentermedhjælp, og fotograferingen er intensiveret. Det indsamlede billedmateriale registreres nu, og det har bl. a. været stillet til rådighed for professor K. Gottlob. Også nyregistreringen af oldsagssamlingen er fortsat. Museumsinspektøren har som sædvanlig deltaget i museumsforeningens og kunstmuseumsforeningens årsmøder og har desuden deltaget i den nordiske folkemindeforskerkongres i Falun og i museumsforeningens 10-dages museumskursus i Vester Vedsted. Museets arkiv og bibliotek har været benyttet af flere besøgende, ligesom museets arbejde med besvarelse af forespørgsler er stigende.

J. S.

Tønder Museum.

Besøgstallet i 1966/67 passerede for første gang i museets historie 10.000. Interessen for genstandshistorie er stadig voksende, og særdeles glædeligt er det hos de bevilgende myndigheder, Tønder amtsråd og Tønder byråd, at iagttagelse en stadig mere positiv indstilling overfor museets virksomhed. Således har de to råd tilsammen givet tilsagn om én million kroner til den udvidelse af museet, som man har overdraget kgl. bygningsinspektør Peter Koch, København, at realisere. Fra ministeriet for kulturelle anliggender er det meddelt, at man agter at søge et rente- og afdragsfrit statslån på 667.000 kr. til udvidelsen af Tønder Museum, således at man nu blot mangler godt 300.000 kr. i at råde over det beløb, den nye fløj er budgetteret til. Man regner med at kunne påbegynde byggeriet efteråret 1968. Peter Kochs tegninger er godkendt af såvel Statens lokalmuseumstilsyn som af Statens kunstmuseumsnævn, og detaljprojektering er påbegyndt.

Ydermere har museet i dets egenskab af såvel kulturhistorisk- som kunstmuseum opnået dispensation for bestemmelsen i museumsloven om kunstmuseers administrative og økonomiske adskillelse af andre institutioner uden tidsbegrænsning, hvilket er af største betydning for museets fortsatte virksomhed.

Fra 1. april 1967 overtog museet ejendommen Allégade 15 — færdig-restaureret af Fonden til Bevarelse af gamle Huse i Tønder — som

magasinbygning, hvorved der efter 20 år er kommet orden i museets magasinforhold. Men mulighed for en virkelig nyordning med udstilling af museets kniplingssamling og øvrige tekstiler, med tilfredsstillende ordning af sølvsamlingen og af den topografiske samling, samt udstilling af kunstsamlingen vil ikke være forhånden, før den nye bygning er færdig, forhåbentlig senest sommeren 1970. At museet stadig er uden administrationsrum og kontorphonale, er begribeligvis nok så hæmmende for den videnskabelige virksomhed, det ellers kunne være rammen om.

Katastrofalt for museet var et indbrud natten mellem 17. og 18. marts 1967, hvorved fjernedes hened 70 numre af museets samlinger: 1 Delfter potpourri-krukke, 6 hollandske flisebilleder, 12 Kellinghusen tallerkener, 11 tallerkener fra Slesvig, Stockelsdorff og Kiel, 9 engelske fajancer, 2 messingfade, 2 tinkrus, 1 tinterrin, 24 mindre messinggenstande, 2 rokokospejle og 1 broderet stramajtaske. Næst efter et tyveri i år i Den gamle By i Århus formentlig det hidtil største museumstyveri. Selv om man nok har en formodning om gerningsmændenes identitet, er intet af det stjålne endnu fundet. Det drejer sig mestendels om ganske uerstattelige ting, og selv om museets forsikringsselskab viste sig meget large ved udbetaling af forsikringssum, har tabet været meget smerteligt. Efter mere end 40 års virksomhed uden indbrud har man nu måttet tilgite hele museet, en meget bekostelig historie, men uden tvivl den mest effektive form for sikring. Museet har yderligere ladet foretage en gennemfotografering af alle dets interiorer, hvorefter intet kan fjernes, uden at man kan fastslå, hvad det drejer sig om.

Museet medvirkede ved en mindeudstilling for Emil Nolde på Anneberg i tiden mellem 15. juli og 1. september og lod i den anledning et mindre skrift om de 10 Nolde-billeder, der er udstillet på museet, publicere. Ydermere foreligger nu — foruden en tysk museumsvejledning — også en engelsk, udarbejdet af lektor Ernst Kiørboe. Museets to publikationer om folkekunsten og kniplingsindustrien på Tønder-egnen, der i mange år har været udsolgt, nyoptrykkes med nyt illustrationsmateriale og nye litteraturhenvisninger.

Af museets nyerhvervelser i den forløbne periode skal blot fremhæves en renæssancekiste fra ca. 1580 (testamentarisk gave fra museets grundlægger, afdøde amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen) og et pompøst skyttebæger af Tønder-guldsmeden Paul Hansen fra 1801, den første skyttepræmie, det til nu er lykkedes museet at sikre sig.

Museumråd for Nordslesvig holdt møde i Tønder den 24. april 1967, og der er grund til at fremhæve det fortrinlige samarbejde mellem alle 4 nordslesvigske museer, ligesom også kontakterne med Flensborg Museum og Landesmuseum på Gottorp er de bedst tænkelige.

S. S.

Restaureringen af Sønderborg Slot.

Restaureringsarbejderne er fortsat planmæssigt. I finansåret 1966/67 bevilgedes over boligministeriets konto på finansloven 1,5 mill. kr., og i 1967/68 er bevilget 2,0 mill. kr., hvorved den daglige arbejdsstyrke har kunnet øges lidt. Arbejderne i østfløjen er omtrent afsluttet. Slottets to boliger kunne tages i brug i februar, og flytningen af museets kontorer påbegyndtes i september. Kernen i det nye varmesystem er anbragt i østfløjens kælder og er taget i brug. Det bygger på byens fjernvarmesystem, men varmen fordeles videre i bygningen i et lukket kredsløb med eget pumpeværk. Dette system er valgt bl. a. af sikkerhedsgrunde overfor museumsgenstandene, idet en evt. lækage vil medføre øjeblikkelig stop af pumperne, så vandskade begrænses til et minimum.

Restaureringen fortsættes nu i nord- og sydfløjen, idet arbejdet koncentrerer om tagværk og facader. Begge fløjes tage forventes udskiftet i 1967/68, og efterhånden udskiftes også samtlige vinduer.

Før de nye spær sættes op, lægges et brandsikkert betondæk over begge fløje. Samtlige loftmagasiner bliver på den måde brandsikrede, ligesom de enkelte fløje brandsikres ovenfra. I nordfløjens ydervæg er foretaget meget store ommuringer, idet store dele af ydermuren viste sig at være spaltet fra i en skal, der truede med nedstyrtning. Denne indvendige revne gik nedefra op til underkanten af 2. sals vinduer. I gårdens nordøstlige trappetårn er trinene til den nye sandstenstrappe lagt på plads, og den skæmmende øverste del, der var opmuret med små sten i kasernetiden, er blevet nedrevet og erstattet med en ny opmuring i gammel stil, ligesom der er sat nye vinduer i alle tårnets vindueshuller. Alle døre fra tårnrummet ind til de enkelte etager bliver erstattet med brandsikre jerndøre. Indvendig foretages pudsafhugninger og fjernelse af alle de skillevægge, der er yngre end 1720'erne. Sluttelig må bemærkes, at der ikke i årets løb er gjort større fund eller iagttagelser af bygningshistorisk art.

J. S.

Den store egnsvandring til Stapelholm 3. sept. 1967.

Efter erfaringerne fra sidste års udflugt til Ærø besluttede man atter i år at lade turen gå syd på, og det viste sig igen, at det er disse ture, der kan samle størst tilslutning, idet der havde meldt sig over 350 deltagere. Turen gennemførtes i tåleligt vejr med ni busser, og det lykkedes at få plads til de allerfleste af dem, der havde meldt sig. Selve afviklingen af en tur med over 300 deltagere vil altid volde praktiske vanskeligheder, og det kunne heller ikke helt undgås, at der undervejs indtraf misforståelser og små forsinkelser. Det er derfor et spørgsmål, om man ikke skulle gå over til at begrænse deltagerantallet til 200 på hver tur og i stedet arrangere ekstrature.

Disse bemærkninger skal imidlertid ikke forstås derhen, at turen ikke var vellykket, for dette ville være forkert. Turen afvikledes planmæssigt,

og deltagerne fik både en landskabeligt meget smuk og en udbytterig tur ud af det.

Busserne samledes ved grænsen ved Kruså med undtagelse af de to busser fra Tønder, der kørte direkte til Svavsted, som var første ophold. Her fortalte seminarielektor H. V. Gregersen i kirken om Svavsted amts historie, der går tilbage til det tidligere slesvigske bispegods. Man kørte videre til Frederiksstad, hvor rektor Peters fortalte kort om gamle folkeskikke i Stapelholm og museumsinspektør Neumann om dansk og saksisk byggeskik, som man senere fik lejlighed til selv at studere nærmere. Efter middagen, der indtoges på »Grosser Garten«, snoede busserne sig gennem Frederiksstads smalleste gader, hvorefter turen gik videre til det skønne Sønder-Stapel og til Bergenhusen, som de mange storke endnu ikke havde forladt. Her fortalte museumsinspektør Neumann i den gamle saksergård om dens indretning og om de forskellige rums funktioner. Sidste mål på turen var familien Ohems slægtsgård i Hohn. Ejeren selv, Hans Ohem, fortalte på dansk om gårdens og slægtens historie. Det var især her, at det store deltagerantal virkede forstyrrende på mulighederne for at høre foredraget, der blev holdt i fri luft foran gården.

Efter besøget på gården i Hohn blev det overladt til de forskellige busser selv at finde hjem. Klokkeren nærmede sig spisetid, og de fleste af busserne gjorde derfor holdt ved en af de mange landevejskroer, for at deltagerne kunne få en hjertestyrkning inden hjemturen. Omkring kl. 21 var alle hjemme igen.

H. H. W.

Haderslev byhistoriske Arkiv.

Siden beretningen i årbogen i 1962 er samlingen forøget med gaver og enkelte køb. Det er som tidligere hovedsagelig billedsamlingen, som har haft tilvækst, men også en del arkivalier har arkivet modtaget.

Samlingen af protokoller er siden 1962 forøget med følgende: Foreningen af Gottorp-Kammerater fra 84ernes 1. og 2. rekrut-depot, Slesvig 1915-16, 1935-66, Gammel Haderslev Asyl 1863-1912, Gewerbschaftskartell (Fællesorganisationen) 1913-21, Haderslev Slotsvandmølle 1889-1960, Kegle-Club »Palæ« 1939-44, Kolonihaven »Fremtidshåb« 1934-1951.

Desuden har nu afdøde skatteinspektør Willy Reinmann skænket arkivet regnskaber over sit privatforbrug 1918-48 samt dagbogsblade (ført på blokkalenderen) 1923-1965.

Arkivet har ladet optage fotografier af de ændringer, som gennemførte nedrivninger af ejendomme i forbindelse med gadegennembrud eller andre forhold har medført i gadebilledet, hvorved billedsamlingen er forøget med et ret stort antal nyere billeder.

I tilknytning til den årlige Damparkfest foranstaltedes der den 8. august 1967 i anledning af byens 675 års jubilæum i et stort telt i Damparken en mindre udstilling af arkivalier, der havde relation til by-jubilæet, samt af en ret stor samling af billeder af såvel topografisk

som kulturel art. Udstillingen, der var åben i en halv snes timer, vakte stor interesse og blev besøgt af mellem 2500 og 3000 mennesker, hvoraf en stor del næppe ville have besøgt en lignende udstilling arrangeret uden tilknytning til parkfesten, hvorved arkivet fik sit arbejde præsenteret for en lang række mennesker, som det ellers næppe ville være kommet i kontakt med.

Arkivets pladsforhold har desværre endnu ikke ændret sig, hvorfor arbejdet stadig hovedsagelig indskrænker sig til indsamling af materiale, idet registreringen af aviser på grund af manglende arbejdskraft foreløbig har måttet indstilles.

O. Chr.

Amtskredsens arbejde

Haderslev amtskreds.

Ved mødet med magister Hanne Poulsen om sønderjysk almuekunst på Vojens ungdomsskole var der kun samlet ca. 30 tilhørere. Men vi fik en kyndig vejledning, som yderligere blev uddybet ved en efterfølgende samtale.

Generalforsamlingen var i år henlagt til P. C. Lauridsens nye forsamlingslokale i Sommersted, som blev fyldt til bristepunktet. Mødet var tænkt som en markering af Laurids Skaus 150 årsdag, og vi fik i H. V. Gregersens foredrag en god fremstilling af hans virke. Bagefter var vi inviteret til at gæste fødegården, hvor pastor H. Detlefsen fortalte om slægten Skau.

Sommerudflugten var henlagt til de 8 sogne og havde samlet ca. 200 deltagere. Vi begyndte i Vonsild kirke, hvor pastor Sv. A. Olsen fortalte om pastor Salling og om den smukke kirkes bygningshistorie. Vi kørte så over Dalby og til Skamling, hvor proprietær Vyff fortalte om de 8 sognes historie og om pastor Mørk-Hansen, Vonsild. H. V. Gregersen fortalte om Skamlingsbankestøtten, og vi sluttede i Hejls kirke, som vi fik forevist af sognepræsten.

Den 26. august var vi sammen med Haderslev museumsforening indbudt til den store udgravning ved Vedsted. Der samledes ca. 500 deltagere, som med interesse fulgte H. Neumanns redegørelse for denne spændende udgravnings forløb.

Ved generalforsamlingen i Sommersted blev ingeniør H. S. Madsen, Toftlund, valgt til medlem af amtsudvalget i stedet for bygmester Sandholdt, Bevtoft, som ikke ønskede genvalg.

T. H.

Åbenrå amtskreds.

Amtskredsen holdt sin årlige generalforsamling på restaurant »Viking« i Åbenrå. Arkivar Hans H. Worsøe, Åbenrå, talte om Åbenrå i syttenhundredetallet. Mødet var velbesøgt, og det blev noget af en oplevelse at

høre Worsøe fremlægge det stof, som han har arbejdet med til »Åbenrå bys historie«, II bind.

Den 22. februar 1967 havde vore virksomme tillidsmænd i Varnæs sogn, Urban Schrøder og Jens Laursen, indbudt til et historisk møde i Varnæs skole. Et kort, man havde fremstillet over alle sognets oldtidsfund, blev ved denne lejlighed overrakt skolen. Der blev talt af museumsinspektør Hans Neumann fra Haderslev og Jes Holdt, Rugbjerg. Mødet sprængte alle rammer.

Den 14. marts havde man så her på restaurant »Viking« indbudt til foredrag med magister Hanne Poulsen som taler. Foredraget hed »Sønderjysk almuekunst«. Titlen dækkede måske ikke rigtig emnet, men også her gjaldt det, at tilhørerantallet blev meget større end ventet. Fruens foredrag, der var ledsaget af ypperlige lysbilleder, var aktuelt for Åbenrå, da der adskillige gange blev refereret til Åbenrå-maleren Jes Jessen og hans værksted.

Udflugten den 18. juni gik over til Als med Ballebro-færgen. Man besøgte Oksbøl kirke under vejledning af provst Alshauge. I det dejlige vejr kørte man til Havnbjerg kirkekro, i hvis hyggelige stuer man satte sig til et rigtigt alsisk kaffebord. Pastor Urban Schrøder, Varnæs, fortalte der om et mord, der havde fundet sted i Mels i forrige århundrede, og læste en vise, der var skrevet i den anledning. Senere besøgte man Mads Clausens grav på Havnbjerg kirkegård og tog så derfra til Nordborg Slot, hvor forstander Boye Andersen viste rundt og fortalte om slottets historie. Til slut kørte man ned og så det nye færgeleje ved Fynshav.

Den 29. juni 1967 havde pastor Urban Schrøder arrangeret en festlighed i Varnæs i anledning af 250-året for Varnæs-salmebogens udgivelse. Ved en festgudstjeneste prædikede biskop Tyge Kragh, Haderslev, og Urban Schrøder forrettede altertjenesten efter den gamle gottorpske form. Man sang salmer fra den gamle salmebog, og formanden for menighedsrådet nedlagde en krans på pastor Bertel Chr. Ægidus' grav foran alteret.

Efter gudstjenesten var der en festlig sammenkomst i Varnæs skole, hvor Urban Schrøder holdt foredrag om emnet. Forskellige institutioner har givet tilskud til et lille skrift i dagens anledning, hvoraf interesserede kan få eksemplarer, da der et restoplæg.

H. J.

Sønderborg amtskreds.

Amtskredsens arbejde i vinterhalvåret var begrænset til et møde på »Majkro«, Havnbjerg, hvor mag. art. Hanne Poulsen talte om »Sønderjysk almuekunst«. Desværre var tilslutningen for lille. Næste møde den 11. maj indledtes med et besøg i Nydam mose, hvor museumsinspektør H. Neumann i store træk redegjorde for fundet af Nydambåden. Derefter henlagdes resten af aftenens program til Forsamlingsgården i Vester Sottrup. Ved den indledende generalforsamling udtalte forman-

den mindeord over gårdejer Ernst Christensen, Asserballe, der var amtsudvalgets formand fra dets oprettelse til 1965. Beretning og regnskab godkendtes, og til amtsudvalget nyvalgtes rektor Keller Hansen, Sønderborg. Museumsinspektør H. Neumann holdt derefter et fortrinligt foredrag om fundene i Nydam og Ejsbøl, illustreret af en række lysbilleder. Der blev ved mødet drøftet muligheden af en fornyet udgravning i Nydam mose, og det vedtoges at rette henvendelse til Nationalmuseet herom. Dette er siden sket, men svaret blev desværre negativt. Sæsonens sidste arrangement fandt sted den 17. august. Museumsinspektør J. Slettebo fortalte ved Østerholm slotsruin om bygningens historie og holdt derefter på Frydendal kro et udmærket foredrag om fundene fra den foretagne udgravning. Der fremvistes fra samlingerne på Sønderborg Slot en række af de fundne brugsting. Mødet sluttede med en spændende rapport af landsretssagfører Thyssen, Haderslev, der som kadet på Sønderborg marinestation i november 1918 overværede, at Als blev udråbt som republik. Begge sommerens møder var særdeles velbesøgte.

G. R.

Tønder amtskreds.

Onsdag den 23. november 1966 holdtes møde i Brøns forsamlingshus i samarbejde med Lokalhistorisk Samfund i Brøns. Gårdejer Svend Troelsen, Vedsted, holdt et interessant foredrag om vestslesvigske bondekår. Mødet havde samlet 30 deltagere.

Fredag den 17. marts 1967 holdtes årsmøde og generalforsamling på Missionshotellet i Tønder, hvor ca. 40 medlemmer var mødt. Formanden indledte sin beretning med mindeord over afdøde gårdejer Martin Thyssen, Vodder, der havde været medlem af amtsstyrelsen. Han omtalte udførligt arbejdet med registrering af gamle huse og gårde i amtet og stillede forslag om egnstur til Rømø. Regnskabet blev forelagt af sekretæren, S. N. Christensen, Ravsted. Ved valgene genvalgtes Cornelius Schmidt og S. N. Christensen, nyvalgt blev mekaniker Jeppe Freudendahl. Efter kaffebord holdt magister Hanne Poulsen, København, foredrag om sønderjysk almuekunst, illustreret ved lysbilleder.

Søndag den 4. juni fandt egnsvandringen sted med udgangspunkt i Rømø kirke, der blev forevist af sognepræst Chr. Jørgensen. Der blev derefter aflagt besøg på Kommandørgården, der blev gennemgået af fru Esther Kappelgaard, Løgumkloster. Der var kaffebord på hotel »Lakolk«, hvor viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, fortalte om Lakolks tilblivelses historie. Turen havde samlet ca. 50 deltagere.

C. S.

Sydslesvigsk amtskreds.

Den 2. november 1966 holdtes der månedsmøde på Dansk Centralbibliotek i Flensborg. Pastor Urban Schrøder, Varnæs, talte om »Nogle træk af luthersk katolicisme på sydslesvigsk grund i det 17. og 18. århundrede«.

Amtskredsens mangeårige formand, pastor H. F. Petersen, døde den 3. december 1966.

Den 19. januar 1967 samledes vi igen på centralbiblioteket i Flensborg med seminarielektor G. Japsen, der talte om »Skolens historie i Sønderjylland«.

Den 13. marts 1967 holdtes generalforsamlingen. Årsberetningen og regnskabet blev godkendt. Bibliotekar, fru Kj. Buhl ønskede ikke at fortsætte som styrelsesmedlem. Herefter har styrelsen følgende sammensætning:

Skoleleder Anna Schrøder, Aventoft, tlf.: (04664) 297
 Skoleleder F. Dinsen-Hansen, Nibøl, tlf.: (04661) 5342
 Pastor Flemming Møller, Tønning, tlf.: (04861) 453
 Bibliotekslektor Poul Kürstein, Flensborg, tlf.: (0461) 7954
 Kontorchef Lars H. Schubert, Flensborg, tlf.: (0461) 7822

Mag. art. fru Hanne Poulsen talte om »Sønderjysk almuekunst« i forbindelse med lysbilleder.

Den 6. maj 1967 holdtes der et velbesøgt tillidsmandsmøde i Slesvig, hvor generalkonsul Troels Fink talte om »Historisk arbejde i Sønderjylland«. Bibliotekslektor P. Kürstein fortalte om det arbejde, der udføres af studiesamlingen ved centralbiblioteket for Sydslesvig.

Onsdag den 21. juni 1967 holdtes der aftenvandring i Arnæs ved Slien under ledelse af skoleleder Chr. Wietz. Turen var præget af det gunstige sommervejr. Ved kaffebordet blev der fortalt om det danske arbejde på stedet. Det blev i alle måder en vellykket aften.

Søndag den 9. juli 1967 var medlemmerne af Sydslesvigsk amtskreds på sommerudflugt til Tønning. Pastor Flemming Møller gav en orienterende oversigt over Tønning og Ejdersteds historie. Derefter besøgte det lille slot Hoyerswort. Under kaffebordet i »Kreuz« fortalte formanden om Kaspar Hoyer, der i det 16. århundrede var Ejdersteds største staller. Udflugten sluttede med en meget interessant byvandring, hvor vi både fik lejlighed til at besøge kirken, havnen og Skipperhuset.

L. H. Sch.

Johan Hvidtfeldt udtrådt af redaktionsudvalget for Sønderjyske Årbøger

På titelbladet af Sønderjyske Årbøger optræder Johan Hvidtfeldts navn første gang 1941 og sidste gang 1966. Han har således, uden at det på rette tid er blevet husket, i over 25 år været medredaktør af

*Rigsarkivar, dr. phil.
Johan Hvidtfeldt*

årbøgerne. I de første år indtil 1946 var han tillige redaktionssekretær, d. v. s. hovedredaktør, og kom i denne egenskab til at præge årbøgerne stærkt såvel m. h. t. indhold som ydre form. Navnlig anmeldelsesrubriken og en mere almindelig orientering om sønderjysk historisk litteratur har han lagt megen vægt på. En lang række store og meget sigende anmeldelser skrev han selv, og han fandt også tid til at levere betydelige bidrag af egentlige afhandlinger. Men det, der vel nok kom til at betyde mest, var hans omhyggelige gennemgang af de indleverede manuskripter. Mange forfattere er ham dybt taknemmelige for hans kritiske bemærkninger, som ofte kunne føre til, at manuskripterne fik en ekstra afpudsning eller endog blev skrevet helt om efter nye og supplerende undersøgelser. Hvidtfeldts store pædagogiske evner som vejleder for amatørhistorikere — og for den sags skyld også for faghistorikere — kom her til sin fulde udfoldelse. I hans periode som redaktionssekretær

blev årbøgerne moderne, og denne udvikling har han som medredaktør efter 1946 i høj grad været med til at følge op. Hans viden og store erfaring som redaktør har Sønderjyske Årbøger kunnet nyde godt af til 1966, da han på grund af sine mange andre gøremål fandt sig foranlediget til at nedlægge sit hverv som medlem af redaktionsudvalget. Han er dog stadig medlem af Historisk Samfunds styrelse, og vi regner med også fremover at kunne hente gode råd hos ham i redaktionelle spørgsmål. Ved hans navns fjernelse fra Sønderjyske Årbøgers titelblad skal der bringes ham en dybtfølt tak for mange års godt og flittigt medarbejderskab, som i så væsentlig en grad har bidraget til at øge Sønderjyske Årbøgers position.

Som Johan Hvidtfeldts afløser er seminarielektor Gottlieb Japsen indtrådt i redaktionsudvalget.

K. F. og P. K. I.

Årsberetning og regnskab 1966-67

Ved *Troels Fink, Hans H. Worsøe og Olav Christensen.*

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt årsmøde søndag den 28. maj 1967 på »Tønderhus« i Tønder. I mødet, der tog sin begyndelse kl. 14,00, deltog ca. 125 medlemmer.

Formanden, professor Troels Fink, bød velkommen, og på denes forslag valgtes apoteker Hans-Iver Toft, Tønder, til dirigent. Forsamlingen sang »Som dybest brønd«, hvorefter dirigenten konstaterede, at mødet var lovligt indkaldt. Han gav ordet til formanden, der udtalte mindeord over de i årets løb afdøde styrelsesmedlemmer, gårdejer Ernst Christensen, Asserballe, og pastor H. F. Petersen, Satrup, som forsamlingen stående mindedes. Formanden aflagde derefter følgende beretning:

Historisk Samfund for Sønderjylland har igen i år haft et godt og fremgangsrigt arbejdsår. Sidste år måtte vi konstatere, at den naturlige afgang ved dødsfald og bortrejse stort set opvejede medlemstilgangen, men i år har vi atter haft en fremgang, nemlig fra ca. 2800 til ca. 3000. Da der bogstaveligt talt hver dag kommer nye medlemmer, er det ikke muligt helt nøjagtigt at angive tallet i dag, men de 3000 synes at være passeret midt i denne måned. Kontingentet har i flere år ligget på 13 kr. 50 øre, og vi håber derfor ikke, at det har virket afskrækkende hverken på vore gamle eller nye medlemmer, at vi p. g. a. af de stigende udgifter har set os tvunget til at forhøje kontingentet til 20 kr. årligt. Til gengæld har medlemmerne også i år fået et usædvanligt fyldigt første halvbind af Sønderjyske Årbøger tilsendt. Af hæftets indhold kan nævnes fortsættelsen af Helmuth Schledermanns store artikel om Slesvig-Hedeby's tilblivelse, Jens Holdts skildring af frimenighedspræsten Rasmus Thomsen, H. V. Gregersens belysning af forholdet mellem Laurids Skau og Goldschmidt og endelig nogle optegnelser om Morten Nielsen's vandringer i Sønderjylland i 1851 og 1854 ved M. Vesterdal.

Sønderjysk Månedsskrift er inde i en glædelig udvikling både indholdsmæssigt, og hvad antallet af abonnenter angår. Oplaget er fra 1150 eksemplarer i 1965 steget til 1400 eksemplarer for sidste årgang. Også antallet af tryksider er steget, idet årgang 1966 omfattede 444 sider mod 328 sider i 1965. Der har i alt været bragt 60-70 større artikler foruden småstykker og anmeldelser. Augusthæftet var på 90 sider, et særligt Vestslesvignummer i anledning af Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Tønder.

Af dette hæfte blev 300 eksemplarer gratis uddelt til mødedeltagerne, som modtog det med stor interesse. Til støtte for udgivelsen af Sønderjysk Månedsskrift har vi i årets løb modtaget bidrag fra Sønderjysk Skoleforening og fra Lauritz og Augusta Dahls Mindefond II. Jeg vil gerne benytte lejligheden til varmt at takke disse institutioner; endnu kan månedsskriftets regnskab ikke hvile i sig selv, og vi er derfor meget taknemlig for et tilsagn, vi har fået fra H. P. Hanssens Mindefond om 3000 kr. årligt i tre år.

Skriftrækken har sat rekord i det forløbne år med tre nye bøger. Det drejer sig om pastor A. Andersens kommenterede oversættelse af Johannes Oldendorphs selvbiografi — en bevæget præsteskabne fra Haderslev i hertug Hans den Ældres tid. Ligesom tilfældet var med Jacob Fabricius den Yngres optegnelser, omfatter udgaven både den originale tekst og en mundret dansk oversættelse. Historisk Samfund varetager hermed både en videnskabelig og en folkelig interesse. Vi skylder pastor A. Andersen megen tak for det store arbejde, han har gjort. Til udgivelsen har vi modtaget støtte fra Carlsberg-Fondet. Den næste publikation var fhv. skoleinspektør L. S. Ravns bog: »Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre«, et skrift, der er med til at bevare mindet om gamle lærere og degne fra den vanskelige tid under det preussiske regimente. Denne bog er udgivet med støtte af Dansk Kultursamfund. Med delvis støtte fra tipsmidlerne udsendte vi til Haderslev Katedralskoles 400 års jubilæum dr. M. Favrholtts store bog »Haderslev latinskoles historie 1567-1967«. Dermed er skriftrækken oppe på 36 numre. Jeg kan i den forbindelse ikke undlade at nævne, at andet bind af Åbenrå bys historie omfattende tiden 1721-1864 blev udsendt i begyndelsen af maj i år — selvom dette altså strengt taget først er sket efter beretningsårets udgang, noterer vi her lige dette resultat af et mangeårigt arbejde.

I den lille serie er pastor Østers charmerende erindringer »Barn i Herrnhuternes Christiansfeld« blevet genoptrykt, efter at første oplag blev udsolgt på ganske kort tid, og salget af andet oplag går også fint.

Sønderjylland - Historisk billedbog må nu meldes udsolgt. Den er solgt i 20.000 eksemplarer. Da der er konstateret stor interesse for bogen, også syd for grænsen blandt ikke dansktalende, er det besluttet at udsende en tysk udgave af dette smukke værk. Vi regner med, at denne udgave vil kunne foreligge sidst på efteråret, og da efterspørgslen efter den danske udgave stadig er stor, påtænker vi at udsende et nyt oplag af den.

Bogsalget har i det forløbne år været særdeles tilfredsstillende; alle de nye publikationer er blevet solgt godt, og også en del af de ældre skrifter er blevet afsat. Vor omsætning ved bogsalget til medlemmerne har således i år ligget på over 50.000 kr. Vi har hele året haft glæden af hr. Chr. Thomsens medarbejde som fast kontorist, således at vi nu har kunnet koncentrere arbejdet med medlemsregnskabet, ekspedition

og abonnementsregnskab for Sønderjysk Månedsskrift på Landsarkivet. Det er af stor betydning at have det hele samlet på ét sted, og det betyder en væsentlig aflastning for vor mangeårige kasserer Olav Christensen, som vi ellers har overbebyrdet med arbejde. Som et regnskabsmæssigt fremskridt må det også betegnes, at vi har fået oprettet en tysk postgirokonto, således at vore medlemmer i Sydslesvig nu kan betale direkte ind på den.

I amtskredsene er der som sædvanligt udført et godt arbejde med mange udflugter og foredrag. Det var i 1966 Sønderborg amtskreds' tur til at arrangere Historisk Søndag. Den fandt sted den 14. august med besøgsmuligheder på følgende steder: Broager kirke, Brø vold, Augustenborg slotskirke, Sebbelev landsby, Egen kirke og kirkelade samt Notmark præstegård.

Trods ugunstigt vejr nåede man op på 380 betalende deltagere, et resultat, der absolut animerer til at følge tanken op i de kommende år. Der har atter i år været et fællesarrangement for samtlige amtskredse, nemlig magister Hanne Poulsens inciterende lysbilledforedrag om »Sønderjysk almuekunst«. Fru Poulsen arbejder for øjeblikket på en bog om Åbenrå-maleren Jes Jessen og har et solidt kendskab til materiel folkekultur i Sønderjylland, hvilket også klart kom frem i hendes foredrag. Også Kirkehistorisk udvalg har udfoldet stor aktivitet, og der er håb om, at det arbejde, medlemmerne her har udført, snart vil kunne give sig udslag i en selvstændig publikation.

Med den store egnsvandring den 4. september blev et længe næret ønske fra medlemmernes side omsider opfyldt, idet det endelig var lykkedes at arrangere en udflugt til Ærø. Omkring 200 deltagere havde benyttet sig af tilbuddet, og selv om det ikke var så mange som normalt på vore egnsvandring, må turen karakteriseres som vellykket. Dr. phil. Erik Kroman fortalte om bord på skibet om øens historie, og under kyndig vejledning af forfatterinden Tove Kjærbo og Poul Kürstein var den ene halvdel på byvandring i Ærøskøbing, medens dr. Kroman førte den anden halvdel af deltagerne rundt på øen. Med sit tidligere tilhørsforhold til Slesvig var Ærø et oplagt emne til en egnsvandring for vore medlemmer, og deltagerne fik da også en god dag ud af turen.

Som medlem af Dansk Historisk Fællesforening havde vi i august den glæde at kunne byde repræsentanter for de tilsluttede foreninger og museer velkommen til årsmøde i Tønder. Historisk Samfund var vært ved et fælles kaffebord, og et stort antal af vore styrelsesmedlemmer havde her mulighed for at træffe kolleger fra den øvrige del af landet og optage nyttige kontakter. På mødets sidste dag var de omkring 300 deltagere på bustur rundt i Vestslesvig og havde her god nytte af det tidligere omtalte uddelte hæfte af Sønderjysk Månedsskrift.

I de nationale foreningers oktoberkursus på Slogsherredshus deltog Historisk Samfund som sædvanlig.

Lokalhistorisk Samling har ved lærer Jens Kristensen, Genner, forøget

sin samling af båndoptagelser med ca. 25 stk. indeholdende samtaler med en række kendte sønderjyske personligheder. Indsamlingen af traditionsstof vedrørende arbejderbevægelsens historie er fortsat af redaktør Wittrup Johansen, Sønderborg, men efter at han er rejst bort fra landsdelen, er det midlertidigt standset. Museumssekretær Vetter, Koldinghus, indsamler materiale vedr. N.I.O.G.T.-foreningernes virke. Disse foreninger, der bidrog meget til at modvirke drikfældighed, har nu stort set udspillet deres rolle, og det er derfor vigtigt, at det arkivmateriale, de har efterladt sig, bevares, inden det er for sent.

Samarbejdet med Dansk Folkemindesamling og Tønder Seminarium om »kulegravning« af Emmerlev by for traditionsstof er fortsat. Stud. mag'erne Eske Mathiesen og Inger Lauridsen, f. Vibe-Petersen, har i længere perioder opholdt sig i Emmerlev for at indsamle stof. Også de medvirkende lærerstuderende har gjort store fremskridt i arbejdet. Man er nu oppe på henimod 1100 optegnelser fra Emmerlev og har samlet en mængde fotografier af bygninger, inventar etc. samt nogle filmoptagelser og en del udskrifter af både trykt og utrykt stof.

Samarbejdet med lektor Clausen er fortsat, og adskillige håndskrevne og trykte visebøger er indgået. Billedsamlingen er betydelig forøget ved gaver og køb. Bl. a. kan nævnes gaver fra fru Heisel, Ø. Højst, amtsskolekonsulent Nic. Svendsens arvinger, fru lektor Linchen Larsen, Tønder, redaktør Morten Kamphövener, Åbenrå, godsinspektør H. C. Davidsens arvinger og kommunesekretær Viggo Gregersen, Møgeltønder, Dansk Folkemindesamling, frk. Gunder Nissen, Strandelhjørn, fru overlæge Lorenzen, Bov, og fru Blønd i Gråsten. Ved køb hos boghandlere og andre er samlingen af prospektkort meget øget. Fotograffirmaers pladesamlinger er blevet gennemgået med henblik på aftryk. Selve ordnings- og registreringsarbejdet er blevet fortsat af fru Vibeke Gribsvad, medens landsarkivar Peter Kr. Iversen har fungeret som midlertidig leder af samlingen og vil fortsætte hermed, indtil der kan skaffes en løbende bevilling til en fast ansat videnskabelig uddannet leder.

I efteråret 1966 dannedes for Tønder amt under Lokalhistorisk Samling et særligt udvalg: Udvalget vedr. gamle bygninger på landet. Udvalgets medlemmer er fru amtmand Inger Tryde Haarløv (formand), arkitekt P. J. Petersen (sekretær), toldkontrollør Preben Jørgensen, der leder fotograferingen, gårdejer Cornelius Schmidt, Døstrup, museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, og landsarkivar Peter Kr. Iversen. Udvalget leder registreringen af gamle gårde og huse i Tønder amt. Foreløbig er der indsamlet materiale i en halv snes sogne i den sydlige del af amtet. Fotoklubben i Tønder, hvis energiske formand er toldkontrollør Preben Jørgensen, har påtaget sig fotograferingen af bygningerne efter arkitekt Petersens på målebordsblade anførte anvisninger. Fotografier og det øvrige materiale indlemmes efterhånden i Lokalhistorisk Samling for Sønderjylland. Arbejdet i Tønder udføres som et forsøg, og viser det sig vellykket, er det tanken, at det skal udvides til andre områder.

Til denne beretning om, hvad der er nået i årets løb, vil det være rimeligt også at føje et par ord om det arbejde, der er igang. Planlægningen af kommende hæfter af Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift ligger i faste rammer, medens skriftudvalget er ret afhængig af de muligheder, der viser sig; heldigvis viser der sig mange.

Skriftudvalget har forberedt en lang række udgivelser. Vi regner med til efteråret at kunne udgive folketingsmand Jens Bladts »Alsiske minder«, en dejlig erindringsbog, som vore medlemmer kan glæde sig til. Overbibliotekar Gustav Auring, Åbenrå, har påtaget sig den praktiske side ved bogens tilrettelæggelse.

Manuskriptet til en udgave af Øster Løgum-præsten Peter Kiers livserindringer er klar til udgivelse. Han gav sine optegnelser titlen: Min rejse gennem jordelivet; originalmanuskriptet er på tysk, men bogen vil komme i dansk oversættelse.

Desuden arbejdes der med en række andre manuskripter, men dem vil vi vente med at omtale, til de er lidt nærmere ved deres udgivelse. Vi har stof til foreløbigt at kunne fortsætte omtrent i det tempo, der har været gældende i de sidste par år.

Historisk Samfund er inde i en god og glædelig udvikling, og vi har håb om at kunne fortsætte støt og roligt efter de retningslinjer, der nu har stået deres prøve i en årrække.

I umiddelbar fortsættelse af formandens beretning fremlagde kassereren, ekspeditionssekretær Olav Christensen, det reviderede regnskab (se omstående), der balancerede med omkring 280.000 kroner. Der var en mindre nedgang i beholdningen i forhold til sidste år, men til gengæld lå der værdier for pengene i form af betalte bøger.

Dirigenten udbad sig bemærkninger til beretning og regnskab. Dyrnlæge Michelsen, Åbenrå, ønskede større tilskud til amtskredsenes arbejde og udtalte sin tilfredshed med kontingentforhøjelsen. Formanden takkede for bemærkningerne og oplyste, at styrelsen på mødet i februar havde besluttet at forhøje de omtalte tilskud fra 300 til 500 kr. — på grund af det større område fik Sydslesvig dog 500 DM i stedet for 500 kr. Forsamlingen godkendte derefter beretning og regnskab.

Under punkt 3, valg, meddelte dirigenten, at Olav Christensen, Troels Fink, H. V. Gregersen, Peter Kr. Iversen og Hans H. Worsøe var på valg, og at alle var villige til at modtage genvalg. Dyrnlæge Michelsen udtalte sig af principielle grunde mod genvalg og efterlyste yngre kræfter i styrelsen. Han takkede for det udførte arbejde og kunne denne gang sanktionere genvalg. Dirigenten omtalte vanskelighederne ved at finde nye emner, og de nævnte styrelsesmedlemmer samt revisorerne genvalgte derefter enstemmigt.

Under eventuelt gav amtmandinde fru Inger Tryde Haarløv en

redegørelse for det arbejde, der var udført i Tønder amt af udvalget til bevarelse af gamle bygninger på landet. Arkitekt Petersen, Tønder, kom med nogle supplerende oplysninger til fru Haarløvs indlæg, ligesom landsarkivar Peter Kr. Iversen fremførte sit syn på sagen. Rentier H. P. Jørgensen, Olmersvold, fortalte om sin opfattelse af problemerne omkring Urnehoved. Han gav derefter en skildring af mindeparkens oprettelse og kritiserede Historisk Samfunds stilling til den og den polemik, der havde været omkring den. Formanden kvitterede for indlægget.

På grund af det fremskredne tidspunkt henstillede dirigenten, idet han takkede for de mange indlæg, at man nu begrænsede sig til kortere bemærkninger. Læge Refslund Thomsen havde derefter ordet for at takke for provst Holdts levnedsskildring af faderen i årbøgerne. Formanden meddelte, at egnsvandringen var planlagt til 3. september, og at målet i år var Stapelholm. Efter en tak til dirigenten blev den usædvanligt livlige generalforsamling afsluttet kl. 15,40.

Efter kaffebordet talte seminarirektor, dr. theol. Asger Nyholm, Tønder, om »Bertel Godt, Slesvigs biskop 1864-85, belyst udfra nogle visitatsberetninger«.

ARSBERETNING OG REGNSKAB

Regnskab for året 1. april 1966 til 31. marts 1967.

<i>Indtægter:</i>		<i>Udgifter:</i>	
Beholdning pr. 1/4 1966 ...	489,74	Årbogen:	
	54.255,55	Trykning m. v. 31.875,31	
Medlemsbidrag	70,00	Honorarer	8.685,90
	35.845,50	Skrifter	107.494,94
Portogodtgørelse	9,39	Sønderj. Månedsskrift	42.162,60
	11.510,52	Fragt, porto, pakkemat. m. v.	16.052,39
Salg af skrifter	24,00	Møder og foredrag	5.896,46
	51.154,26	Amtsudvalgene	500,00
			1.200,00
Sønderj. Månedsskrift:		Kontorhold, medhj. 19.298,79	
Abonn.	24,00	Ref. fra Arbejds-	
	19.912,00	ministeriet	2.745,93
Annoncer	3.035,00	Dansk Hist. Fællesforening	1.037,00
Sprogforeningen 1.000,00		Egnsvandringen, underskud	2.098,44
Laur. og A. Dahls		Repræsentation	383,50
Mindefond	1.000,00	Historisk søndag, undersk.	341,35
Andre	1.036,33	Lokalhistorisk Samling	4.454,05
Tilskud	99.565,45	Indbinding af et sæt	
Renter	2.136,48	Sønderj. Årbøger	935,00
		Forskellige udgifter	5,00
			103,60
		Beholdning pr. 31/3 1967 ...	112,13
			41.177,69
	<u>DM 617,13</u>		<u>DM 617,13</u>
	<u>Kr. 280.451,09</u>		<u>Kr. 280.451,09</u>

Status pr. 1. april 1967

<i>Aktiver:</i>		<i>Passiver:</i>	
Beholdning	112,13	Herredsbogen, saldo	1.367,25
	41.177,69	Sønderj. kirkehistorie	6.000,00
Kontingentrestancer	320,00	W. L. Andresen	5.500,00
Udestående for salg	4.000,00	Tønder-staten:	
Statstilskud 1966/67	2.500,00	1/2 af 7.694,97	3.847,49
Udlæg for påtænkte skrifter		Billedværket	81.837,40
pr. 31. marts 1967	2.664,94	Sønderj. Månedsskrift,	
Balance	61.389,51	andel af abonnement 1967	13.500,00
		Balance	112,13
	<u>DM 112,13</u>		<u>DM 112,13</u>
	<u>Kr. 112.052,14</u>		<u>Kr. 112.052,14</u>

Haderslev, den 16. maj 1967.

Olav Christensen.

Regnskabet for Historisk Samfund for Sønderjylland er gennemset og fundet i orden. Det skal bemærkes, at bilagsrevisionen er foretaget af overassistent K. Dørlinger, Haderslev kommune, og det har ikke givet anledning til bemærkninger.

Beholdningen er fundet til stede.

Haderslev, den 24. maj 1967.

Carl H. Sehart Erik Friis.

(Kursiverede tal angiver DM-beløb.)

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1966 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som i de foregående år i afgangslisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge.

Historisk Samfund har siden årsopgørelsen i 1966 haft en nettotilgang på 143 medlemmer. Fremgangen fremkommer således: tilgangen af nye medlemmer er på 195, medens der foruden 16, der er afgået ved døden, er slettet 39 på grund af udmeldelse eller restance med betalingen. Medlemstallet ultimo oktober 1967 udgør derefter 3060, der fordeler sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by	207	Åbenrå by	307
Haderslev amt	364	Åbenrå amt	301
Sønderborg by	97	Sydslesvig	204
Sønderborg amt	204	Stor-København	327
Tønder by	133	Det øvrige Danmark	590
Tønder amt	297	Udlandet	26

Afgang ved død

Achelis, Thomas Otto, studienrat, dr. phil., Kiel	Lund, Anders P., gdr., Emmerlev Klev
Brock, A., pens. stationsmester, Sønderborg	Lützen, Helene, fru, Bredebro
Fritsche, W., provisor, Tinglev	Mathiasen, Ida, fru, Frøslev
Fuglsang, Anders, gårdejer, Ørting	Paulsen, Nic., pastor, Åbenrå
Hansen, Peter, læge, Vester Sottrup	Rasmussen, K. A. Bøje, forstander, Bjerregård
Henriksen, Svend Harald, lærer, cand. theol., Haderslev	Sørensen, Inger Bak, sygeplejerske, Åbenrå
Kragh-Petersen, O., apoteker, Hjallesø	Sørensen, P. J., Hygummark
Kretschmer, Knud, lektor, Lyngby	Vig, Margrethe, pens. lærerinde, fru, Haderslev

Tilgangsliste

Adriansen, Inge, Sønderborg	Bjerregård, Anne Marie, lærerinde, Skodborg J.
Alsgrøn, Ib, erhvervschef, Haderslev	Bladt, Jens, folketingsmand, Guderup
Andersen, Aksel, gårdejer, Oksbøl pr. Haderslev	Bojsen, Holger M., rentier, Møjbjøl pr. Øster Lindet
Andersen, Hans Christian, stud. mag., Nyborggade 6 IV, Århus C.	Bonde, J. J., Sønderborg
Andersen, Sune Fredslund, stud. mag., Johan Langesgade 14, Århus C.	Borch, C. H., Vingårdsallé 33, Hellerup
Autzen, Marie, Vedsted	Bork, Karen, Stevning, Svenstrup, Als
Bang, G. C., toldkontrollør, Dyvekes Allé 10, København S.	Bornemann, Georg, bibliotekar, Dansk Centralbibliotek, Flensborg
Barslund, Peter, Vester Sottrup	Boysen, Aage, Høkkelbjerg pr. Christiansfeld
Bayer, Eva, fru, Haderslev	Brag, Erik, Sønderborg
Beck, Andr., gårdejer, Skærbæk	Brik, Chr., overassistent, Toftlund
Berg, Ole, tandlæge, Åbenrå	Brøndahl, Peter, Sønderborg
Beyer, A. F., revisor, Frederikssund	Buch, Jørn, lærerstuderende, Haderslev
Billesbølle, Jørgen, forretningsfører, Sønderborg	Buhrkal, Arne, gårdejer, Øster Lindet
	Callesen, Margrete, fru, Åbenrå

TILLÆG TIL MEDLEMSFORTEGNELSEN

- Carstens, Ina, fru, fhv. skoleråd, Husum
 Carlsen, Lars, Skærbæk
 Christensen, Agnes, sygeplejerske,
 Bredager 55, Hvidovre
 Christensen, Bodil Roland, stud. mag.,
 J. Bechgårdsvej 6, Århus C.
 Christensen, Jørgen Krogh, Haderslev
 Christiansen, Allan, lektor,
 Lyngbyvej 397 A, Gentofte
 Clausen, Bent, boghandler, Sønderborg
 Clausen, Jan, skoleelev, Åbenrå
 Dahl, Margrethe, Haderslev
 Damm, Kristian H., Grindsted
 Davidsen, L. P., frisørm., Sønderborg
 Edelmann, Preben, lærer, Haderslev
 Erdland, Ib, stud. scient.,
 Bodenhoffs Plads 4, København K.
 Eriksen, Svend, godsforpagter,
 Sandbjerg Hovedgård
 Fallesen, Knud B., stud. med. vetr.,
 Hostrupsvej 20, København V.
 Feil, Thyra, fru, Hauptstrasse 17,
 Neumünster
 Fink, Svend Anker, gårdejer, Stubbom
 pr. Fjelstrup
 Forchhammer, Jens, Ribe
 Frank, Robert, Sebbelev, Augustenborg
 Friis, Jørgen, sognefoged, Fjelstrup
 Gabe, Helga, overlærer, frk.,
 Moltkesvej 31, København F.
 Gadeberg, M., fru, Skærbæk
 Geil, Georg S., sognepræst, Haderslev
 Gram, Ole, stud. jur., Haderslev
 Graversen, Gunnar, ekspeditionssekr.,
 Højnæsvej 33, Rødovre
 Gødert, H., overlærer, Trunnevangen 9,
 Charlottenlund
 Haggren, Peder, Broager
 Halvas, Hugo, ungdomskonsulent,
 Mariegade 20, Flensborg
 Hansen, A. P., Cormall, Dybbøl
 Hansen, Birgit Søndergaard, lærerstud.,
 Haderslev
 Hansen, Dorrit, fru, Akselbjerg
 pr. Åbenrå
 Hansen, Hans Christian, gæstgiver,
 Åbenrå
 Hansen, H. P., mekaniker, Asserballe
 Hansen, Jes, boghandler, Gram
 Hansen, John, montør, Åbenrå
 Hanssen, Jørgen, lærer, Kauslunde
 Hansen, Kaj Wagner, medhjælper,
 Sønderborg
 Hansen, Knud Erik, Nordborg
 Hansen, Ove, Langesø, Nordborg
 Hansen, P. O., dommer, Rødding
 Hansen, P. V., distriktssekr., Flensborg
 Hansen, Ulia, biblioteksstuderende,
 Bredgade 38, København K.
 Hansen, Vilfred Friberg, stud. mag.,
 Universitetsparken, Århus C.
 Haugbølle, Erik, kommunaldirektør,
 Åbenrå
 Historisk Institut, Københavns Univer-
 sitet, København K.
 Følst, Anne Marie, boghandler, Rødding
 riolt, Claus, adjunkt, Haderslev
 Hornsved, Per, Langesø, Nordborg
 Hänel, forretningsfører, Rønshoved
 pr. Rinkenæs
 Haarder, Oscar, forstander,
 Rønshoved Højskole
 Jakobsen, Lis, biblioteksstuderende,
 Teglgårdsstræde 12, København K.
 Jakobsen, Per Høj, Broager
 Jensen, Anne Marie, Asserballeskov,
 Fynshav
 Jensen, Peter Ehlers, dyrlæge, Haderslev
 Jespersen, Sigfred, Sønderborg
 Johansen, Henrik, Sønderborg
 Johansen, Haakon, Nordborg
 Jonasson, Hans-Egon, skoleleder,
 Langballig
 Jonasson, Henning, lærer, Flensborg
 Juhl, Preben, Sønderborg
 Jørgensen, Inge Lassen, lærerinde,
 Stensballe
 Jørgenssen, Jørgen, Åbenrå
 Jørgensen, K. A., amsvejinpektør,
 Haderslev
 Jørgensen, Karin Helene, Kystvejen 41,
 Århus C.
 Jørgensen, Lise Weis, revaliderings-
 konsulent, Sønderborg
 Kalbak, K., overlæge, Gråsten
 Kammann, Hans Heinrich, grænse-
 betjent, Sønderborg
 Karlsen, H. P., bankdirektør, Åbenrå
 Karlsen, Jens Lind, Genner Strand
 Keck, Otto, salgschef, Haderslev
 Klostergård, A., Augustenborg
 Kornbeck, Jens, Fynshav
 Korning, J., Sønderborg
 Kragfeldt, Ib Thorkild, manufaktur-
 handler, Åbenrå
 Kristensen, Kr., lærer, Høruphav
 Krog, Johs. B., Borup St.
 Landegren, S., Nordborg
 Lapp, Günther, Oberpostrat,
 Kiefernshof 10, Flensborg
 Larsson, Roger, Gøteborg, Sverige
 Lassen, Eigil, rektor, Haderslev
 Lassen, Erik, stud. mag.,
 Vigerslevallé 92, Valby
 Lassen, Hans Christian, Rødekrø

TILLÆG TIL MEDLEMSFORTEGNELSEN

- Lausen, Johannes, Junkerhulvej 13,
Flensborg
- Lehmann, Karen Marie, Haderslev
Linnet, Kristiane, fru, Rendsborg
Lorentzen, Ingeborg Hegel,
Abrinken 110, Brede pr. Virum
- Lorenzen, Paul W., Sønderborg
Ludvigsen, Jørgen, gårdejer, Stenderup
pr. Toftlund
- Lund, Carl C., lektor, Frederiksvej 3,
København F.
- Lund, Jens Chr., Broager
Lund-Pedersen, Henrik, Kolding
Løvborg, C., postkontrollør, Rødebro
Martensen-Larsen, V., kontorchef,
Undervisningsministeriet, Kbh. K.
- Matthiesen, Hans P., Asserballeskov
Meyer, Johannes-Hinrich,
Amtsgerichtsrat, Flensborg
- Mikkelsen, Ingrid, lærerinde, Maugstrup
pr. Simmersted
- Morsing, Tage, sognepræst, Genner
Moshage, Tage, tidsstudietekniker,
Åbenrå
- Myllin, Christine, Grænssegården, Sæd
Møller, Jan Ruben, stud. mag.,
Jul. Valentinervej 13, København F.
- Nakskov Centralbibliotek
Nicolaisen, Martin, Toftlund
Nicolaisen, Peter, kunstmaler,
Egersund
- Nielsen, Eigil, ingeniør, Broager
Nielsen, G. Halling, konsulent, Åbenrå
Nielsen, Sigurd, Sønderborg
Nissen, Hans Troels, pastor, Husum
Noack, J. P., stud. mag.,
Universitetsparken, Århus C.
- Nolte, Agnes, fru, Løgumkloster
Norstved, Børge, godsekspeditor, Åbenrå
Ovesen, Alfred, Sønderborg
Pedersen, H. C. Arvad, toldforv., Tønder
Pedersen, Anna, fru, Øster Lindet
Pedersen, Hilmar, Sønderborg
Pedersen, Jørgen, skoleleder, Ladelund
Pedersen, Kirsten E., Nordborg
Pedersen, Manfred, Broballe, Nordborg
Pedersen, Peter Holm, lærerstuderende,
Tønder
- Petersen, Petrea, pensionist, Nordborg
Petersen, Svend Anker, ingeniør, Avnbøl
Petersen, Aage, førstelærer, Notmark
Phillipsen, Kath., Kærgård, Varnæs
- Rasmussen, Carl, Sønderborg
Rasmussen, Dennis, Haderslev
Rasmussen, E. Frode, Hadsten
Rasmussen, Eskil, præsteg., Tandslet
Rasmussen, Flemming, lærerstuderende,
Haderslev
- Rasmussen, Kirsten Barslev, lærerinde,
Løjt Kirkeby
- Rasmussen, Palle, stud. mag., Ryomgård
Rattenburg, Christian, gårdejer, Daler
Ravn, Søren, stud. polit., Laur. Skaus-
gade 5, København N.
- Reese, Cath., keramikker, Løjt Kirkeby
Rosendahl, Ejvind Enemark, Haderslev
Roth, Willy, Sønderborg
- Ruhl, Otto, Carl Plougsvej 3,
København V.
- Schierff, Svend Holger, pastor,
Frederiksstad
- Schlosser, Erik, Frederiksberg Bred-
gade 13, København F.
- Schmidt, Boye, Sønderborg
Schmidt, Ernestine, Sebbelev kro,
Augustenborg
- Schmidt, Holger, gårdejer, Maugstrup
pr. Simmersted
- Simsted, Th., boghandler, Ribe
Simonsen, Asger, Tuborgvej 20,
Hellerup
- Simonsen, Erik, læge, Odense
Simonsen, Gustav, Guderup
Simonsen, Harry, Transitgården, Kruså
Skrydstrup Sognebibliotek, Vojens
Smedegård, Bent, provisor, Haderslev
Struck, Jørgen, Skanssegården, Dybbøl
Sørensen, Ida, frk., Ustrup pr. Mastrup
Sørensen, Marie, frk., Åbenrå
Sørensen, Poul V., repræsentant,
Messinavej 30, København S.
- Sørensen, Preben, adjunkt, Åbenrå
Telleesen, Hans G., Sjellerupmark
Termansen, Povl Erik, Egelykke,
Vollerup
- Thomsen, H. Kargaard, arkivar, Åbenrå
Thomsen, Ingolf Harald, stud. teol.,
Skolebakken 11, Århus C.
- Thomsen, Leif Gr., Stevning, Svenstrup,
Als
- Thomsen, M., plejemoder, Sønderborg
Thomsen, Nana, Lersø Parkallé 28 T,
København Ø.
- Wienberg, Anton, overlærer,
Tjørnekrogen 1, Gentofte
- Wilhelmsen, H., overlærer, Nordborg
Vinten, Holger, Sønderborg
Vogelius, Jørgen H., stud. mag.,
P. Bangsvej 276, Valby
- Wolff, J. A. Rosenberg, pensionist,
Løgumgård
- Wolff, Jørgen, Rødby
Ylander, Niels H., lærer, Tørshøj
Øhrberg, C. V., Nordborg
Aarø-Hansen, P., Sønderborg

I serien

SKRIFTER, UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND,

er udkommet:

1. Erik Christensen: Fra min virksomhed i Tønder. Kr. 2,25. (I boghandelen kr. 4,50).
2. P. J. Refshauge: Bonden, der blev landråd. Udsolgt.
3. Tønder gennem tiderne. Under redaktion af M. Mackeprang. Udsolgt.
4. M. H. Nielsen: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid. Kr. 4,50 (9,00).
5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. Udsolgt.
6. Navneregister til H. P. Hanssens værker. Udg. af Johan Hvidtfeldt. Kr. 2,00 (4,00).
7. Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse. Udsolgt.
8. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. Udsolgt.
9. Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. 2. udgave, revideret og udvidet af Hans H. Worsøe. Indb. kr. 8,00 (16,00).
10. Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. Redigeret af Cl. Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Kr. 6,00 (12,00).
11. Olav Christensen: Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur, 2. udg. m. tillæg: Manuskripter vedr. sønderjysk personalhistorie i landsarkivet i Åbenrå ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 7,50 (15,00).
12. Nordslesvig efter genforeningen. 7 radioforedrag. Udsolgt.
13. Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. Udsolgt.
14. N. Black Hansen: Åbenrå annaler, 1524, 1584-1694. Kr. 4,00 (8,00). Indb. kr. 8,00 (16,00).
15. Peter Kr. Iversen: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog. Udsolgt.
16. A. Svensson: Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis. Bd. I udsolgt, bd. II kr. 10,00 (20,00), bd. III kr. 15,00 (30,00).
17. H. V. Gregersen: Niels Heldvad. En biografi. Kr. 8,00 (16,00).
18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: Kaptajn Hans Bruhns erindringer. Udsolgt.

19. Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogeskripterens tid. Udsolgt.
20. Knud Kretschmer: Den sønderjydske Fond. Kr. 8,00 (16,00).
21. H. V. Gregersen: Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier. Kr. 8,00 (16,00).
22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: Borgmestre, rådmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1550-1848. Indb. kr. 6,00 (12,00).
23. G. Japsen: Den nationale udvikling i Åbenrå 1800-1850. Indb. kr. 15,00 (30,00).
24. Sigurd Schoubye: Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550-1900. Udsolgt.
25. Åbenrå bys historie. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Bd. I, indb. kr. 16,50 (33,00), i skindbind kr. 31,00 (62,00). Bd. II kr. 25,00 (50,00), i skindbind kr. 38,00 (76,00). Køb er bindende for alle tre bind.
26. Harald Jørgensen: To ungdomsvener. En brevveksling mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen. Indb. kr. 15,00 (30,00).
27. H. Hejselbjerg Paulsen: Sønderjysk psalmesang 1717-1740. Indb. kr. 22,00 (44,00).
28. H. V. Gregersen: Den lüneburgske saltoktroi. Et bidrag til salt-handelens historie i hertugdømmet Slesvig. Indb. kr. 17,00 (34,00).
29. Johan Hvidtfeldt: Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805. Indb. kr. 25,00 (50,00).
30. Tønder seminarie-stat 1788-1963. Indb. kr. 25,00 (50,00). Udarbejdet af Jens Lampe under medvirken af Asger Nyholm og Erik Larsen.
31. Peder H. Smidt: Hverdag og fest - Vestslesvigske minder. Udsolgt.
32. Jacob Fabricius d. Yngres optegnelser. Tekst, oversættelse og noter ved pastor emer. A. Andersen. Indb. kr. 30,00 (60,00).
33. H. V. Gregersen: Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København. Indb. 30,00 (60,00).
34. A. Andersen: Johannes Oldendorphs selvbiografi. Indb. kr. 10,00 (20,00).
35. L. S. Ravn: Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre. Indb. kr. 15,00 (30,00).
36. M. Favrholt: Haderslev latinskoles historie 1567-1967. Indb. kr. 25,00 (50,00).

*

SØNDERJYLLAND - HISTORISK BILLEDBOG

Tiden indtil 1864 v. Jørgen Paulsen og Poul Kürstein. 256 s.
 (3. oplag vil foreligge omkring årsskiftet, herefter ialt 25.000 exempl.)
 Indb. kr. 25,00 (50,00). *

I den LILLE SERIE er i år udsendt Jens Bladt: Alsiske minder.
 Indb. kr. 10,50 (21,00).

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

Formand: generalkonsul, professor,
dr. phil. Troels Fink, Flensborg

Næstformand: viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Åbenrå

Kasserer: ekspeditionssekretær
Olav Christensen, Haderslev

Sekretær: arkivar, cand. mag.
Hans H. Worsøe, Åbenrå

Amtsudvalgsformænd:

forst. G. Rasmussen, Danebød Højskole
sognepræst Tage Holm, Vojens
fuldmægtig Holger Jacobsen, Åbenrå
kontorchef Lars Schubert, Flensborg
gdr. Cornelius Schmidt, Døstrup

Styrelsesmedlemmer iøvrigt:

viceskoleinsp. W. Christiansen, Tønder
rektor Knud Fanø, Flensborg
seminarielekt. H. V. Gregersen, Haderslev
rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt,
København

landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå
seminarielektor Gottlieb Japsen, Åbenrå
fhv. højskoleforstander Hans Lund,
Tanderupgård pr. Ribe
museumsinsp. H. Neumann, Haderslev
seminarielektor, dr. phil. S. Schoubye,
Tønder

cand. polit. fru Inger Bjørn Svensson,
Haderslev

apoteker, dr. ph. Hans-Iver Toft, Tønder

Formanden, næstformanden, kassereren og
sekretæren danner forretningsudvalget

Sekretariat og ekspedition:

Landsarkivet, Åbenrå,
(arkivar Hans H. Worsøe)
tlf. (0 46) 2 46 83. Giro 42682

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger: Knud Fanø,
box D, Graasten Bank, Kruså

Sønderjysk Månedsskrift:
Inger Bjørn Svensson,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev

Skriftrækken: H. V. Gregersen,
Dronning Alexandrinesvej 2, Haderslev

Kassererens adresse:

Olav Christensen, Christiansfeldvej 30,
Haderslev.

Giroindbetalinger foretages på giro 42682
Historisk Samfund for Sønderjylland,
kassereren, Landsarkivet, 6200 Åbenrå

Sønderjyske Årbøger er Historisk Samfunds
medlemsskrift. Medlemskontingentet er
f. t. 20,00 kr., incl. forsendelse

Indmeldelser modtages af sekretariatet,
af alle styrelsesmedlemmer og
de lokale tillidsmænd

Sønderjyske Årbøger og skrifterne
er i kommission hos
Danske Boghandleres Kommissionsanstalt
Siljansgade 6-8, København S.

